COLOFON

Uitgave
Provinciaal Bestuur van Zuid-Holland
Postbus 90602
2509 LP 's-Gravenhage
telefoon 070-4416611

Samenstelling/Productie
mw. drs. J. Bookelman
mw. J. Chabinath
mw. I. Ender
mw. drs. M. Höfkens
M. van Ingen
mw. drs. S.R. Jonkergouw
mw. drs. M. Keereweer
drs. M. Koenders
mw. drs. L.A. Nizet
mw. drs. M. Polman
mw. drs. C. Scheffer
drs. A. Schuurman
ir. M. Verwey

Begeleidingscommissie
D. Brouwer de Koning
W. de Jong
drs. W.B.J. Polman
ir. D. van der Veen
ir. J. G. Wegner

Vormgeving
Facilitaire Dienst, Bureau Vormgeving

Druk
Rooduyn vorm & druk

's-Gravenhage, november 1995

A. HISTORISCH-GEOGRAFISCHE BESCHRIJVING
A. Schuurman
januari 1992

B. BEBOUWINGSKARAKTERISTIEK
C. Scheffer
december 1991

C. INVENTARISATIE
C. Scheffer
M. Verwey
1991

INHOUDSOPGAVE

A. HISTORISCH-GEOGRAFISCHE BESCHRIJVING

1. INLEIDING

2. FYSISCHE GESTELDHEID

3.1. Ontginning en verkavelingspatroon
3.2. Agrarisch grondgebruik
3.3. Niet-agrarisch grondgebruik
3.4. Ontwikkelingen na 1945
3.5. Visuele karakteristiek

4. INFRASTRUCTUUR
4.1. Landwegen
4.2. Wateren
4.3. Dijken en kaden
4.4. Tramwegen
4.5. Nutsvoorzieningen

5. NEDERZETTINGEN
5.1. Algemeen
5.1.1. Functionele ontwikkeling
5.2. Kernen
5.2.1. De Lier
5.2.2. Westerlee
5.2.3. Nieuwe Tuinen
5.2.4. Blaker
5.2.5. Burgersdijk
5.2.6. Lierhand
5.2.7. Oostbuurt (gedeeltelijk)
5.3. Verspreide bebouwing

LITERATUURLIJST

VOORNAAMSTE GEBRUIKTE KAARTEN

BIJLAGEN

B. BEBOUWINGSKARAKTERISTIEK

C. INVENTARISATIE

A. HISTORISCH-GEOGRAFISCHE BESCHRIJVING

1. INLEIDING

De gemeente De Lier ligt in het Westland in het westen van de provincie Zuid-Holland. De Lier is in het kader van het M.I.P. ingedeeld in de regio Delf- en Schieland (zie bijlage 1).

De gemeente wordt begrensd door Naaldwijk (in het westen), Schipluiden (noordoosten) en Maasland (zuidoosten) (zie bijlage 1a).

Het gemeentelijk grondgebied is sinds de grondwetswijziging van 1848 slechts twee maal in omvang gewijzigd. In 1887 werd het terrein ten zuiden van de Burgerdijkseweg en de Lierweg bij de gemeente gevoegd. Voordien behoorde het bij Maasland. In 1957 werd de zuidwestelijke grens met Naaldwijk opgeschoven van de Oudendijkseweg en het Sint Jorispad naar de Burgemeester Elsenweg.
De huidige grenzen zijn dus mede het gevolg van planologisch-administratieve beslissingen uit het verleden. Ze hebben ook functioneel-landschappelijke en historisch-juridische kenmerken. Ze vallen onder andere samen met een aantal waterlopen, die tevens als polderscheidingen fungeren: met het Zwethkanaal en de Kromme Zweth in het noordwesten, het Rietslootje en de Schiewetering (poldersloten) en andere kavelsloten in het oosten. De grens met Schipluiden loopt verder langs de Oostbuurtseweg en de Noord Lierweg, de grens met Maasland langs de Burgerdijkseweg en de Oude Campsweg, allen oude, afgegraven voormalige dijken. In het westen loopt de grens, zoals reeds vermeld, langs de rijksweg A 20, ter plaatse Burgemeester Elsenweg genaamd.

Op 1 januari 1990 telde de gemeente De Lier 10.254 inwoners bij een totale oppervlakte van 8,93 km². De bevolkingsdichtheid bedroeg op dat tijdstip 1171 inwoners per vierkante kilometer landoppervlak.

Naast het gelijknamige dorp telt De Lier nog een zestal kernen: Blaker, Nieuwe Tuinen, de Oostbuurt, Lierhand, Burgersdijk en Westerlee. De Lier, Westerlee, Burgersdijk en de Oostbuurt zijn lineaire nederzettingen. Van oorsprong lag de lintbebouwing langs en op dijken, maar de taluds zijn in de loop der tijden afgegraven omdat zij geen waterkerende functie meer vervulden. Nieuwe Tuinen is als kern tijdens het Interbellum ontstaan, Blaker en Lierhand pas na de Tweede Wereldoorlog.

2. FYSISCHE GESTELDHEID

2.1. Bodem en reliëf

De Lier ligt in een voormalig krekengebied. De bodem van De Lier bestaat uit een laag jonge zeeklei. In het grootste deel van de gemeente is de bodem in gebruik voor tuinbouw onder glas. De bodemgesteldheid is hierbij dusdanig aangepast, dat van een "natuurlijke" bodemgesteldheid eigenlijk geen sprake meer is.

Tijdens het Subboreaal in de periode 2300-700 v. Chr. ontstond het oppervlakteveen, dat een groot deel van West-Nederland bedekte. In het Westland zette zich nadien gedurende een aantal fasen jonge zeeklei af en werd het veen geheel of gedeeltelijk weggeslagen.
De afzettingen werden veroorzaakt door stijgingen van de zeespiegel. Het water doorbrak de natuurlijke oeverbeschermingen, de strand- en oeverwallen en drong in de vorm van een krekenstelsel ver het land in. De vloedkreken verlandden allengs: ze slibden vol met klei en zand. Op de oevers werd een pakket jonge zeeklei afgezet. Deze kleilagen wigden geleidelijk uit, werden verder van de kreek af steeds dunner. In het oosten van de gemeente vinden we dan ook nog moerige (=venige) bestanddelen in de ondergrond (dieper dan 80 centimeter).
De bodem is voornamelijk gevormd in de 12e en 13e eeuw, toen overstromingen het gebied teisterden. Deze vonden plaats vanuit de vloedkreek de Lede of Lier, waar de gemeente haar naam aan dankt. In de periode 1130-1170 werd over de gehele gemeente een dek van circa één meter dikke matig zware zeeklei (het zogenaamde Westlanddek) afgezet. In de 13e eeuw is op dit dek ten zuiden van het dorp De Lier een pakket lichte klei gelegd.

In de 19e en 20e eeuw is de bodem voor het grootste deel voor tuinbouw geschikt gemaakt. Op de bodem is een laag zand gestort, vermengd met bagger uit de sloten (opgevaren gronden). Daarnaast vond een grootscheepse egalisatie, intensieve drainage en zware bemesting plaats. Als gevolg van deze activiteiten is, zoals hierboven reeds opgemerkt, de bovengrond ingrijpend gewijzigd.

De ontginning (ploegen) en ontwatering van het gebied veroorzaakte allengs een lichte daling van de bodem (inklinking en oxidatie). In de gemeente was uitdrukkelijk geen sprake van inversie, maar werd door maaivelddaling het reeds aanwezige reliëf geaccentueerd. Een verklaring voor dit feit ligt in het gegeven dat de kommen, evenals de kreekruggen, bestaan uit klei en niet uit veen, zoals het geval is bij het inversielandschap. In het uiterste oosten, rond de boerderij Het Kraaiennest, waar de ondergrond een moerige samenstelling heeft, is de bodemdaling relatief groot geweest (tot 1,8 meter -NAP).

De algemene terreinhelling, bepaald door de dikte van het afgezette kleidek, loopt grofweg af van zuidwest (circa 0,2 m. -NAP) naar noordoost (ruim 1,0 m. -NAP).

2.2. Afwatering

De polders in de gemeente De Lier ressorteren onder het hoogheemraadschap Delfland. De afwatering vindt plaats in zuidelijke richting op de Nieuwe Waterweg.

Oorspronkelijk waterde het gebied via een aantal natuurlijke kreken (onder andere de Lee) in zuidwestelijke richting af op de Maas. In de 13e eeuw is de richting van de afwatering naar het zuidoosten verplaatst en zijn sluizen aangelegd, die in de 14e eeuw verplaatst zijn naar hun huidige locatie, onder andere in de gemeente Maassluis (de Naaldwijkersluis). Door de daling van het maaiveld (zie 2.1.) was intensivering van de afwatering noodzakelijk. Het natuurlijke afwateringssysteem, waarbij gebruik werd gemaakt van getijdesluizen, werd vanaf de 15e eeuw bijgestaan door windbemaling. Hiervoor werden polders ingericht, van elkaar en van de boezem gescheiden door kaden. In 1562 werd een boezempeil ingesteld: men mocht niet langer onbeperkt op de boezem lozen, dit vanwege het te geringe waterbergende vermogen van de boezem. Vanwege het genoemde probleem werd in 1674 in de Maasdijk tussen het gelijknamige dorp en Heenweg een nieuwe sluis aangelegd, de Oranjesluis, die via de Oude Spui op het Scheur uitkwam. De Oude Lierpolder en de Hoefpolder, via de boezemwateren de Breelee en de Lierwatering, maken gebruik van deze sluis.
In de 19e en 20e eeuw bleek het genoemde probleem nog steeds actueel. De aanleg van het Oranjekanaal (omstreeks 1891), dat de waterlozing vanuit de Oranjesluis op de Nieuwe Waterweg aanzienlijk bekorte (in verhouding tot de Oude Spui), bracht slechts tijdelijk een oplossing. Pas met de ingebruikname van de dieselgemalen Mr Dr C.P. Zaayer te Maassluis (1928) en Westland aan het Oranjekanaal (1967) werd de boezembemaling structureel verbeterd.

Ook de afzonderlijke polders versterkten in de eerste helft van de 20e eeuw hun bemaling. De polders de Oude Lier en de Hoefpolder wateren af op de Lierwatering. Tot de Eerste Wereldoorlog maakten zij gebruik van windbemaling. Sindsdien is op de plaats van de molens een diesel- (in de Oude Lierpolder, in de jaren '80 vervangen door een elektrogemaal), respectievelijk een elektrogemaal (in de Hoefpolder) gesticht. Het oosten van de gemeente maakt deel uit van een drietal polders (de Groeneveldsepolder, de Dorppolder en de Kralingerpolder), waarvan de bemalingsinstallaties op het grondgebied van Schipluiden en Maasland staan. In de delen van de Dorppolder en de Kralingerpolder ten noorden van respectievelijk de Oostbuurtseweg en de Burgerdijkseweg is het waterpeil hoger als in de zuidelijke gedeelten van de polders. Zij lozen via sluizen en duikers op de lagere delen, die via gemalen op het grondgebied van Schipluiden en Maasland op de Schieboezem lozen.

3. GRONDGEBRUIK

3.1. Ontginning en verkavelingspatroon

In het gebied dat tegenwoordig bekend staat als Midden-Delfland, was reeds twintig eeuwen voor Christus en in de Romeinse tijd bewoning. Tot de Ottoonse tijd (circa 1000) had de landbouw in het gebied van het huidige De Lier een overwegend autarkisch karakter. De bewoners hielden zich bezig met akkerbouw en hielden schapen. Dijken waren niet nodig. De boerderijen stonden op hooggelegen plaatsen, soms op kunstmatig aangelegde hoogten. Na 985, toen het gebied in handen van de graaf van Holland kwam, namen de grootschalige en systematische ontginningen een aanvang (in zogenaamd cope-verband). Het grondgebied werd vanuit Maasland, Delft en Vlaardingen, waar grafelijke hoven waren, ontgonnen. Ook monniken namen deel aan het werk. Zij legde onder meer de maasdijk tussen Vlaardingen en Burgerdijk aan. In de eerste decennia van de 13e eeuw werd in de omgeving van Westerlee door monniken een kapel gesticht, waar zij zich met agrarische activiteiten bezighielden (zie 5.2.2.). Ook vrije boeren vestigden zich in het gebied. Binnen de huidige gemeentegrenzen stonden in de Middeleeuwen een aantal hofsteden, die deels allodiaal bezit en deels aan de graaf leenplichtig waren: Diepenburg (nu Het Kraaiennest) en Uter Lier (zie 5.3). Deze hofsteden zijn verdwenen. Uter Lier werd reeds in 1351 gesloopt, maar op de plaats is later een buitenhuis en een boerderij (Oosterlee, zie figuur) gebouwd. De boerderij Het Kraaiennest ligt op een omgrachte hoogte.

De polders in de gemeente De Lier zijn relatief laat ontgonnen. De polders behoorden tot het overstromingsgebied van de Lee en waren relatief laag gelegen, zodat pas na de bedijking van het gebied (zie 4.3.) de ontginning kon plaatsvinden. Het oudst zijn de Hoefpolder, de Kralinger en de Dorppolder in de 11e eeuw (na overstromingen in de periode 1130-1170, waarbij het Westlanddek (zie 2.1.) werd afgezet, herontgonnen vanuit de Hoogeweg), de Oude Lierpolder pas na de afdamming van de vloedkreek de Lee in de 13e eeuw.

Tijdens de ontginningen kwam een loodrecht op een aantal ontginningsassen opstrekkende verkaveling tot stand. De Dorppolder is oorspronkelijk vanuit de Gaag ontgonnen, maar na de overstromingen in de 12e eeuw eveneens gedeeltelijk vanaf de Oostbuurtseweg. De in de Dorppolder gelegen boerderij Het Kraaiennest had oorspronkelijk een oprijlaan naar de weg langs de Oostgaag (de Kralingerkade). Pas in tweede helft van de 19e eeuw is het pad verdwenen.
De Hoefpolder is gedeeltelijk ontgonnen vanuit de Oude Dijk, gedeeltelijk vanuit de Kijckerweg. De kavels hebben in deze polder zowel een noord-zuidelijke als oost-westelijke richting. De beide blokken worden gescheiden door de Hoefweg. De verkaveling in de overige polders heeft een noord-zuid gericht patroon.
De Lee was de ontginningsas voor de Oude Lierpolder.
De verkaveling in de eerst ontgonnen polders (vrijwel uitsluitend met gegraven kavelsloten) bestaat uit opstrekkende lange tot zeer lange, rechte en evenwijdige stroken. In de Oude Lierpolder werd voor de kavelsloten onder andere van aftakkingen van de vloedgeul de Lee of Lier gebruik gemaakt. Hier kwam een onregelmatige strokenverkaveling tot stand die plaatselijk naar mozaiekverkaveling tendeerde.

Na de Tweede Wereldoorlog is de verkaveling licht gewijzigd. Op de akkers en de koude tuinbouwgronden (onder andere in de Dorppolder bij Het Kraaiennest) werden kavelsloten gedempt en stroken samengevoegd.
Het oorspronkelijke verkavelingspatroon wordt daarnaast minder herkenbaar door de aanleg van kassencomplexen. De nokrichting van de warenhuizen wordt deels bepaald door de verkaveling. Met behulp van dit gegeven is de oude verkavelingsrichting dikwijls nog wel aan te wijzen.

3.2. Agrarisch grondgebruik

Toen in de late Middeleeuwen het maaiveld begon te dalen (zie 2.1.), werden de akkers en de boerderijen verplaatst van de veengronden naar de hoger (en droger) gelegen kreekruggen. De wegen werden meestal niet verplaatst, zodat de boerderijen ver van de weg kwamen te liggen en lange oprijlanen nodig waren. Voorbeelden hiervan zijn de boerderijen op de plaats van de eerdergenoemde hofsteden. Vanaf de 17e eeuw, toen de handel in landbouwproducten op gang kwam, bouwde men de boerderijen meer en meer langs waterwegen en dijken (vanwege de transportmogelijkheden).

De daling van het maaiveld vanaf de late Middeleeuwen veroorzaakte tevens een verschuiving in het produktiepakket: de akkerbouw (rogge, tarwe, haver en gerst) nam af ten gunste van de tuinbouw en de veeteelt. De toegenomen vraag uit de steden naar veeteelt- en tuinbouwprodukten en de opkomende handel (import van graan) versterkte dit proces.

Akkerbouw was dus vanaf de 17e eeuw van ondergeschikt belang. De produkten dienden voornamelijk als voedergewassen voor het vee (haver en klaver). Daarnaast werden aardappelen verbouwd, tot in de 19e eeuw ook tarwe en vlas. De akkers lagen in het midden van de 19e eeuw verspreid over alle polders in de gemeente. Zij omvatten circa 30% van het areaal. De vlasteelt was een belangrijke bron van inkomsten. Rond 1880 maakte deze bedrijfstak plaats voor de tuinbouw. Sindsdien daalde het areaal akkerland tot minder dan 10% in 1930.
De akkers (minder dan 10% van het landbouwareaal) lagen voornamelijk in de Dorppolder (jonge zeeklei).

Veeteelt was tot 1900 de belangrijkste agrarische bezigheid van de boeren in de gemeente. De boeren hielden koeien en schapen. De zuivelprodukten (boter en kaas) vonden in de Hollandse steden, waaronder Delft en Den Haag, een afzetmarkt. In de eerste helft van de 20e eeuw werd het zelfkazen en zelf boter maken steeds meer afgestoten en werden de boeren consumptiemelkers. De melkfabriek nam de traditionele taken van de boeren over. Gelijk met de toename van de melkproduktie namen ook de vlees- en eierproduktie (varkens en kippen) fors toe, vooral na 1895. Vanaf het einde van de 19e eeuw voedde de stadsbevolking zich in toenemende mate met dierlijke eiwitten. Het aantal paarden liep daarentegen terug als gevolg van het toenemend gebruik van mechanische trekkracht (tractoren).

Het Westland beschikt over een aantal voor de tuinbouw zeer gunstige omstandigheden. De vruchtbare bodem (verbeterd door het opvaren van gronden), de matigende invloed van

de zee op het klimaat, de nabijheid van grote steden (Delft) en goede vaarverbindingen met die steden maakten het gebied bij uitstek geschikt voor groente- en fruitteelt.
De tuinbouw was tot het einde van de 19e eeuw van zeer beperkte omvang en voornamelijk voor eigen gebruik. Bij de laat-Middeleeuwse hofsteden en kloosters en de 17e eeuwse buitenplaatsen en boerderijen (langs de Lee, de Oostbuurtseweg en de Burgerdijkseweg) lagen fruitboomgaarden en warmoezenierstuinen. De bodem werd hier vanaf de 19e eeuw met bagger geschikt gemaakt voor tuinbouw (opgevaren gronden, zie 2.1.). De opkomst van de steden (Delft) verzekerde een regelmatige vraag naar de tuinbouwprodukten. De teelt betrof produkten als druiven, appels, peren, bessen, stokbonen, spruiten, bloemkool en sla. Rond 1850 nam de export naar Engeland (vroege aardappelen, groente en fruit), na 1870 naar Duitsland grote vormen aan. Na de landbouwcrisis (1878-1894) nam de tuinbouw toe. Jongste zonen van veeboeren kregen enkele hectaren land (om bedrijfssplitsingen bij overlijden te voorkomen) en begonnen zelfstandige tuinbouwbedrijfjes. Vooral in de Oude Lierpolder werd veel weiland omgezet in tuinbouwgronden. Ook werden boomgaarden bij boerderijen gekapt en de vrijgekomen gronden voor groenteteelt bestemd. Vanaf 1900 namen de grondverbeterwerkzaamheden zulke grote vormen aan, dat de oorspronkelijke bodem in feite geheel van structuur veranderde (zie 2.1.). Voor de Tweede Wereldoorlog werden alleen het gebied rond de Nieuwe Tuinen en bij het Achterlaantje opgevaren, na de oorlog volgde het grootste deel van de gemeente.
Tuinbouw is zeer (kapitaal- en arbeids)intensief: met enkele hectaren grond kan men al een levensvatbaar bedrijfje beginnen. Het benodigde kapitaal werd door de Boerenleenbank verzorgd. In De Lier kwamen in 1905 twee filialen tot stand, een voor "De Lier en omstreken" en een voor De Lier (kom).
In 1889 werd de tuindersvereniging "Westland" opgericht met het doel de kwaliteit van de produkten te waarborgen. Op instigatie van de vereniging werd de groente- en fruitveiling "Westerlee" opgericht, aanvankelijk bijeenkomend in een herberg, maar sinds 1903 in een eigen veilinggebouw. De veiling werd in 1914 verplaatst en fors uitgebreid tot vlak langs de tramlijn (aangelegd in 1907), waarmee in 1922 een directe verbinding tot stand kwam. De verbeterde infrastructuur (de tramweg, zie 4.4.) bracht De Lier dichter bij de steden Delft en Den Haag. In 1975 fuseerde de veiling met de vestiging in Den Hoorn (gemeente Schipluiden), waarbij de Cooperatieve Veilingvereniging Delft-Westerlee tot stand kwam.

Rond de eeuwwisseling werden groenten (spruitjes) en fruit van de koude grond verbouwd. Rond 1890, maar vooral na 1905 werd de glastuinbouw (aanvankelijk druiven, later onder andere tomaten, sla, bloemkool en spinazie) geïntroduceerd. De veredelingstechnieken maakten het mogelijk steeds fijnere groenten- en fruitsoorten te verbouwen. De Lier liep iets achter op de buurgemeenten zoals Naaldwijk vanwege de slechte verbindingen met de grote steden. Na 1905 werd een inhaalrace ingezet; het oppervlak met kassen nam snel toe. De eerste decennia vond de teelt voornamelijk in plat glazen bakken plaats. In de tweede helft van de jaren '20 werden kunstmatig verwarmde kassen (warenhuizen) in gebruik genomen, waardoor tomaten, komkommers en sla de voornaamste produkten werden. Verder werd een begin gemaakt met de teelt van bloembollen en snijbloemen. Overigens moet van het moderne karakter van de tuinbouw geen overdreven voorstelling worden gemaakt. In 1930 werd slechts 25% van het tuinbouwareaal met glas bedekt, waarvan slechts 18% verwarmd. Twintig jaar later waren deze percentages 32 respectievelijk 23%. De teelt op de koude grond (vooral spruiten en bloemkool) besloeg een veel groter oppervlakte.

De tuinbouwgronden en kassencomplexen waren aanvankelijk gesitueerd aan waterwegen (met name De Lee) omdat de aanvoer van kolen en mest en de afvoer van de eindprodukten over water snel en goedkoop was. Het westelijk gedeelte van de Oude Lierpolder (de Nieuwe Tuinen) was reeds aan het einde van de 19e eeuw het tuinbouwhart van de gemeente. In de jaren '20 werd een begin gemaakt met de verbetering van de wegen in de gemeente (zie 4.1.). Het vervoer per as verdrong het transport over water, waardoor de kassen niet meer noodzakelijk langs de vaarwegen werden gebouwd. Ten zuiden van de Lierwatering ontstonden nieuwe tuinbouwgebieden langs de tramlijn en de Burgemeester van Doornlaan en de Burgemeester Elsenweg, langs de Hoefweg, de Hoogeweg en de Oude Campsweg.

De gemeente bestond in het midden van de 19e eeuw voor 65% uit grasland, 30% uit akkers en 5% uit tuinen. Na 1900 nam de akkerbouw af ten gunste van de tuinbouw, die per hectare veel meer rendement opleverde. In 1930 bestond het agrarisch areaal voor meer dan 65% uit grasland, meer dan 25% uit tuinbouwgrond en minder dan 10% uit akkerland.

3.3. Ontwikkelingen na 1945

Tegenwoordig bepaalt de tuinbouw onder glas het gezicht van de gemeente. Na de Tweede Wereldoorlog werd veel weidegrond gescheurd en geschikt gemaakt voor (glas)tuinbouw. In 1955 was het oppervlakte weideland ongeveer even groot als het tuinbouwareaal. Heden ten dage bestaat het weideland uit wat verspreide percelen tussen de kassen, voornamelijk bij de Oostbuurtseweg en de Zwethoeve (zie figuur). Anders dan in het centrum van het Westland is tussen de kassenbebouwing nog veel open ruimte te vinden, naast weilanden opgevuld met bebouwing, warmoezeniersgronden, sportterreinen etcetera. In de tuinbouw is een verschuiving van de groenten- naar de bloementeelt opgetreden. De druiventeelt verdween.
Akkerland vinden we voornamelijk in de Dorppolder.

3.4. Visuele karakteristiek

De gemeente De Lier bestaat grotendeels uit een kassenlandschap, gedomineerd door glas, schoorstenen en waterreservoirs. Zoals reeds gemeld (3.3.) liggen tussen de kassen, vooral in het oosten van de gemeente, nog percelen met weidegrond, akkers en open tuinbouwgronden. De bebouwde kom van De Lier ligt als een breed lint langs de Lee. De bebouwing ten zuiden van de rivier ligt ingeklemd tussen het water en de provinciale weg. Ook de rijksweg in het westen is een opvallend element. De Lierse Dom en de veilinghallen van Westerlee vormen de voornaamste hoogbouw.

4. INFRASTRUCTUUR

4.1. Landwegen

De voornaamste verkeersstromen in de gemeente De Lier hebben een overwegend oost-west gericht patroon, parallel aan de Lee, die de gemeente in een noordelijk en zuidelijk deel scheidt. In het midden van de 19e eeuw bepaalde de oude dijkstructuur het wegenpatroon. De Hoofdstraat in het dorp was gesitueerd op de dijk van de Kralingerpolder.

De meeste wegen binnen de gemeente waren in natte tijden vrijwel onbegaanbaar. Vanwege de opkomst van handelsstromen (tuinbouw) werden in de tweede helft van de 19e eeuw de meeste wegen (van lokaal of interlokaal belang) verbeterd (begrind). In de eerste helft van de 20e eeuw volgde de bestrating en later asfaltering van de meeste wegen.

In de eerste decennia van de 20e eeuw werd met het toenemend autoverkeer de behoefte aan een goed wegennet steeds nijpender. De ontwikkeling van het Westland vroeg om aan- en afvoerwegen van grondstoffen en eindprodukten. In dit kader werd de provinciale weg nummer 12, die De Lier en Westerlee met Delft verbond, ontworpen (het provinciaal wegenplan van 1927) en in de eerste helft van de jaren '30 aangelegd. Het westelijk gedeelte, de Burgemeester van Doornlaan, werd langs de (toenmalige) trambaan gelegd. Het oostelijk deel tussen De Lier en Den Hoorn is de Burgemeester van der Goeslaan.
Een andere voorname verbindingsweg, gelegen langs de gemeentegrens met Naaldwijk, is de A 20, de Burgemeester Elzenweg, die van noord naar zuid loopt tussen Honselersdijk en de steden langs de Nieuwe Waterweg (Maassluis en Vlaardingen). De weg, die langs Weterlee loopt, was onderdeel van het rijkswegenplan van 1932 en is in het midden van de jaren '30 gerealiseerd. Bij de veiling van Westerlee gaat de weg van een drie-baans weg over in vier rijstroken.

Een zuiver lokale functie hebben de talloze ontsluitingswegen, aangelegd naar de (tuinbouw)bedrijven die dieper de polder in liggen. De Burgemeester Cramerlaan in Nieuwe Tuinen dateert van de periode tussen de (eerste) twee Wereldoorlogen. Na de laatste oorlog is het stelsel aanzienlijk uitgebreid. De bebouwing langs de wegen bestaat uit tuinderswoningen en kassencomplexen.

In 1925 werd een autobusdienst gestart tussen Naaldwijk en Delft, geexploiteerd door de V.I.O.S. In 1928 begon de W.S.M. een lijndienst ter vervanging van de in dat jaar gestaakte tramdienst voor het personenvervoer (zie 4.4.).

4.2. Wateren

De gemeente De Lier beschikt over een uitgebreid stelsel van waterwegen, die zowel een functie voor de afwatering (boezemwater) als voor de scheepvaart vervullen. Tot in de 20e eeuw vond bijna alle vervoer over water plaats. Van de veiling te Westerlee werden de produkten via de Lee en de Zijde naar Vlaardingen of Delft verscheept.
Met de opkomst van het vrachtvervoer over de weg in de jaren '20 kwam aan de positie van het vervoer over water een einde. Sindsdien worden de waterwegen voornamelijk voor

het lokaal vervoer gebruikt, bijvoorbeeld voor het transport van landbouwprodukten van de tuinderijen naar de veiling.

De waterlopen zijn deels van natuurlijke oorsprong (vloedkreken en veenstromen), deels door menselijke hand gegraven. De Breelee, de Lierwatering en de Kromme Zweth zijn overblijfselen van oude vloedkreken (zie 2.1.). De Liora, waar de gemeente haar naam aan ontleent, werd reeds in 985 genoemd. Het westelijk gedeelte heet tegenwoordig Breelee, het oostelijk deel de Lee of Lierwatering. Oorspronkelijk liep de Lee door in de richting van 't Woud. Na de afdamming bij Lierhand gaat het water met een scherpe bocht over in de Zijde. Het westelijk gedeelte van de Breelee, waar ook de veilinghaven lag, is in de jaren '60 en '70 gedempt. Van een directe verbinding met de Oranjesluis, via welke het water op de Nieuwe Waterweg uitkwam (zie 2.2.), is dus geen sprake meer. De loop van enkele afgedamde zijtakken van de Lee waren tot na de Tweede Wereldoolog in het verkavelingspatroon te herkennen.
De Zijde en de Blakervaart zijn in de 13e eeuw gegraven om de kreken met elkaar te verbinden en zo de afwatering van dit gebied te verbeteren. Beide vaarten maakten deel uit van de waterstaatkundige verbinding tussen het gebied van de Gantel (Poeldijk en omstreken) en de Vlaardingervaart (Maasland en Schipluiden).
De Kromme Zweth in het noordwesten van de gemeente liep tot aan het einde van de 19e eeuw tot de Strijp, die naar Honselersdijk leidt. Tussen de Kromme Zweth en de Oranjesluis (zie 2.2.) werd in de periode 1894-1896 in een rechte lijn het Zwethkanaal gegraven. Het kanaal, dat de noordwestelijke grens vormt van de De Lier met Naaldwijk, had ten doel de afwatering van de noordelijker gelegen polders te verbeteren. Ook de Lierwatering en de Breelee werden op het kanaal aangesloten. In 1903 werd het kanaal voor het scheepvaartverkeer opengesteld.

In het dorp De Lier lag bij het gemeentehuis en het oude kerkhof een haventje. Belangrijker was echter de haven bij de veiling van Westerlee, aangelegd in de periode rond de Eerste Wereldoorlog. Zoals al aangegeven is de haven, gebruikt voor de aan- en afvoer van de landbouwprodukten, in de jaren '60 en '70 gedempt.

Ook van de trekschuiten op Delft, Rotterdam en Den Haag, die in de 18e en de eerste helft van de 19e eeuw De Lier aandeden, is niets over.

4.3. Dijken en kaden

De aanleg van kaden en dijken geschiedde vanwege twee redenen: als bescherming tegen het buitenwater en vanwege de afvoer van binnenwater.
Tijdens de ontginningen werden kaden aangelegd als dam tegen wateroverlast uit de nabijgelegen, nog niet ontgonnen gronden. Vanaf de 10e eeuw werden (vermoedelijk door geestelijken) ten oosten van De Lier dijken aangelegd om het land voor overstromingen vanuit zee en vanuit de Lee te behoeden. De oude dijk, bestaande uit onder meer de Oude Campsweg en de Burgerdijkseweg liep tot het Kraaiennest. In de eerste helft van de 11e eeuw is de dijk verlengd tot 't Woud. De Oostbuurtseweg maakte hiervan deel uit. In de 12e eeuw is de Lier ingedijkt middels de Hoogeweg en de Lierweg ten zuiden van het water en de Noord Lierweg en de Kanaalweg in het noorden. De Noord Lierweg heeft een hoefijzervormige structuur en sluit via een dwarsbedijking aan op de Oostbuurtseweg. Deze dwarsbedijking is aangelegd als oostelijke afdamming van de Lee (bij Lierhand).

Na de aanleg van de Maasdijk ten westen van de Nolweg/Oude Campsweg (de Oude dijk, tegenwoordig het talud van de Burgemeester Elsenweg) en de westelijke afdamming van de Lier (bij Westerlee) in de 13e eeuw verloren de genoemde dijken hun primaire waterkerende functie en werden zij in meerderheid afgegraven. Later in de 13e eeuw is de huidige Maasdijk aangelegd.
Vanaf het midden van de 15e eeuw, toen het proces van terreindaling zijn invloed had doen gelden en windmolenbemaling noodzakelijk was, werden kaden aangelegd als polderscheidingen (zoals de Hoogweg tussen de Hoefpolder en de Kralingerpolder) en om de polders te beschermen tegen het boezemwater.

Naast de primaire functie als waterkering fungeerden de meeste boezemkaden tevens als verbindingsweg of als vestigingsplaats voor bewoning. Op de kade zijn wegen, trekpaden of tramlijnen aangelegd. Hun dikwijls bochtige verloop is dan ook in een aantal wegen terug te vinden (de Hoogweg, de Oude Campsweg, de Oostbuurtseweg etcetera).

4.4. Tramwegen

Door de gemeente liep een tramlijn van de Westlandsche Stoomtramweg Maatschappij (de W.S.M., opgericht in 1881). In 1907 werd de lijn Naaldwijk-De Lier-Maaslandse Dam aangelegd, in 1912 doorgetrokken via Schipluiden en Den Hoorn naar Delft en via Maasland naar Maassluis.
De tramlijn liep van Naaldwijk in rechte lijn naar Westerlee, waar de lijn oostwaarts afboog richting De Lier, zonder met de toenmalige verkaveling rekening te houden. Ten zuiden van het dorp, vlak voor de begraafplaats boog de lijn af richting Maaslandsche Dam. Het gehele traject binnen de gemeente lag op een dijk.
De tramlijn functioneerde in de eerste plaats voor het vervoer van tuinbouwprodukten, onder andere naar de Rotterdamse haven (export naar Duitsland en Engeland). Al in 1928 werd het personenvervoer stopgezet. Het goederenvervoer bleef tot 1966 functioneren. In 1922 werd de veiling van Westerlee op het net aangesloten. Het vervoer betrof voornamelijk groenten, brandstoffen (steenkool) en andere tuinbouwbenodigdheden (glas, stro, turfmolm en kunstmest). Het toenemend gebruik van de fiets, de bus (zie 4.1.) en de vrachtauto maakte verdere exploitatie onrendabel.
Zowel bij Westerlee (dicht bij de groenteveiling) als bij De Lier was een station gevestigd. In beide gevallen lag het station aan de rand van de toenmalige bebouwde kom. Beide halten zijn reeds lang gesloopt.
Slechts enkele delen van het traject zijn nog herkenbaar. Op de tramdijk van De Lier naar Maasland is een fietspad aangelegd. Langs het gedeelte van de lijn tussen Westerlee en De Lier is de Burgemeester van Doornlaan aangelegd (zie 4.1.). Met dit gegeven kan de oude loop van de tramlijn eenvoudig gereconstrueerd worden.

4.5. Militaire infrastructuur

In de jaren '60 van de 20e eeuw werd aan de oostzijde van de Hoefweg in het zuidwesten van de gemeente een militair terrein aangelegd, het Schefferpark. Het complex is tegenwoordig vrijwel geheel door kassen omgeven.

4.6. Nutsvoorzieningen

De gemeente De Lier sloot in 1922, samen met Monster, Naaldwijk en Wateringen, de handen ineen en richtte de Westlandsche Drinkwaterleiding Maatschappij NV op. Het bedrijf was gevestigd te Monster.
Elektriciteit kreeg de gemeente uit Delft. De verbinding met het Gemeentelijk Energiebedrijf van Delft werd in 1915 aangelegd.

5. NEDERZETTINGEN

5.1. Algemeen

De Lier, genoemd naar de vloedkreek de Liora, die bepalend is geweest voor de bodemvorming in de gemeente, is in de 12e en 13e eeuw ontgonnen. De vele dijken, noodzakelijk om de vloedkreek in te dammen, hebben een deel van de infrastructuur (de wegen) en het nederzettingspatroon van de kernen (zie 5.2.) vorm gegeven.

De gemeente bestaat uit de nederzettingen De Lier, Westerlee, Nieuwe Tuinen, Burgersdijk, Oostbuurt en Blaker. In de polders en langs de dijken en kaden liggen verspreid tal van boerderijen en arbeiderswoningen.

De bevolkingsomvang van de verschillende ambachten fluctueerde in de 17e en 18e eeuw binnen zekere grenzen. De agrarische economie beperkte de groeimogelijkheden van de nederzettingen.

Tabel 1.
De bevolkingsomvang van De Lier 1622-1829

jaar	De Lier
1622	571
1680	422
1747	464
1795	495
1829	630

Pas in de 19e eeuw kon de gemeente zich van de Malthusiaanse ketenen ontworstelen en zette, in de rug gesteund door de agrarische hoogconjunctuur, een omvangrijke structurele groei in (zie tabel 4), die alleen in de periode 1870–1880 onderbroken werd door een geringe daling van de bevolkingsomvang. Als gevolg van de grensverschuiving in 1887 gingen 207 inwoners uit de gemeente Maasland over naar De Lier.
In vergelijking met de groei in de jaren tot 1920, die beperkt was gebleven tot enkele honderden mensen per decennium, breidde na dat jaar de bevolking snel uit, vooral onder invloed van de toegenomen welvaart in de tuinbouw, waar de werkgelegenheid toenam. Ook na de Tweede Wereldoorlog groeide de gemeente snel door de vestiging van forensen. In de jaren '70 verminderde de groei, maar deze herstelde zich weer in de jaren '80.

Tabel 3.
De bevolkingsontwikkeling van De Lier 1837–1990

jaar	De Lier	jaar	De Lier
1837	709	1930	2604
1847	796	1940	3229
1860	911	1950	4354
1870	1012	1960	5099
1880	994	1970	7142
1890	1202	1980	7416
1900	1220	1990	8243
1910	1325		
1920	1793		

5.1.1. Functionele ontwikkeling

De Lier wordt al eeuwenlang gedomineerd door een relatief ontwikkeld agrarisch bedrijf. De meeste bewoners waren en zijn direct of indirect bij het agrarisch bedrijf (voornamelijk tuinbouw en veeteelt) betrokken. In 1947 gaf 61% van de beroepsbevolking te kennen in de landbouw werkzaam te zijn. Hiervan werkte 87% in de tuinbouw.

Ook de nijverheid en de dienstensector staan in het teken van de landbouw. Reeds in de 16e eeuw heeft het ambacht een korenmolen (aan de Leeweg in Westerlee). Deze maakte rond 1900 van stoomketels gebruik voor de opwekking van energie. In die periode was er tevens een graanmaalderij in het dorp gevestigd, die eveneens van stoomkracht toepaste. Tot de 19e eeuw was de vlasbewerking een voorname bron van inkomsten. Omstreeks 1880 namen de werkzaamheden (braken, zwingelen en hekelen) af. Vanaf die tijd werd de verwerking en het transport van tuinbouwprodukten belangrijk, zoals de kassenbouw (in 1885 vestigde zich de eerste kassenbouwer in De Lier), de productie van verpakkingsmaterialen (kistenfabrieken), transportmiddelenindustrie en zaadselectiebedrijven. Van de kassenbouwers maakten zich, gedeeltelijk reeds voor de oorlog, ondernemingen los, die zich met deelbewerkingen bezig hielden, bijvoorbeeld constructiebedrijven, zowel voor de glazen als metalen delen, en bedrijven voor warmtetechniek en klimaatbeheersing.
De bedrijven waren gevestigd langs de Lee, enerzijds aan de Honderd Margen ten westen van De Lier tussen de Kijckerweg en de Burgemeester van Doornlaan en anderzijds ten oostren van De Lier aan beide zijden van de Lierweg. Beide lokaties zijn de laatste decennia uitgegroeid tot bedrijfs- en industrieterreinen.

5.2. Kernen

De meeste nederzettingen binnen de gemeente vertonen een eenvoudige lineaire structuur (weg- en dijkdorpen), die zij ontlenen aan de ligging aan landwegen. De Lier is van oorsprong een dijkdorp langs de Lee. Ondanks de in de 20e eeuw aangelegde woonwijken heeft de kern zijn uitgestrektheid behouden. Oostbuurt, Burgerdijk en Westerlee zijn dijkgehuchten aan de Oostbuurtse respectievelijk de Burgerdijkse en de Leeweg. De dijken zijn hier echter afgegraven (zie 4.3.), zodat beter van wegdorpen gesproken kan worden.

Het ambacht telde in 1494 37 haardsteden en groeide sindsdien langzaam doch gestaag: in 1514 54 haardsteden, in 1632 104. Na 1660 vond een omslag plaats, die ook in de bevolkingsaantallen is terug te vinden (zie 5.1.). In 1732 werden nog slechts 80 huizen geteld. In de 19e en 20e eeuw nam parallel aan de bevolking ook de woningvoorraad toe. In 1792 werden 84 huizen geteld, in 1848 100, in 1930 581, terwijl in 1990 de woningvoorraad huizen bedroeg.
De toegenomen welvaart, veroorzaakt door de ontwikkelingen in de tuinbouw, uitte zich niet alleen in een kwantitatieve toename, maar ook de kwaliteit van de woningen nam toe. Sinds het Interbellum bouwden de tuinders tal van vrijstaande luxe woningen. Een beschrijving van deze ontwikkelingen volgt na deze schets in de zogenaamde bebouwingskarakteristiek.

5.2.1. De lier

De naam Liora wordt genoemd in een document uit 955. Het zou "de heldere" betekenen, hetgeen een riviertje (de Lede) betreft. De eerst bekende vermelding als nederzetting dateert van 1201. Het dorp groeide uit tot een lineaire nederzetting aan weerszijden van de dijk langs de Lede.
Rond 1850 bestond het dorp uit een dubbel bebouwingslint aan de dijk, parallel aan de Lee. De dijk bestond uit het Oosteinde (de Lierweg), de Hoofdstraat en het Westeinde (de Kijckerweg). Drie bruggen leidden naar de Oude Lierpolder: bij de Heulstraat (Nieuwe Tuinen), het Koorlaantje en Bleijenburg). Aan de Kerkstraat een zijstraat, die naar de Oude Lierpolder leidde, stonden een aantal woningen van het Groot Heilige Geest Armbestuur. Het gehele dorp telde in 1850 60 huizen en 450 inwoners, 1890 562 inwoners.
In het oosten vormde de begraafplaats de uiterste grens van de vrijwel aaneengesloten bebouwing, in het westen de brug bij de Heulstraat. Voorbij deze grenzen bestond de bebouwing uit enkele vrijstaande boerderijen.
De meeste huizen, de kerk en de begraafplaats waren aan de buitenzijde van de dijk aangelegd. Achter de huizen lagen erven met moestuinen.

Gedurende de tweede helft van de 19e eeuw en het eerste decennium van de 20e eeuw nam de bebouwing langs de dijk licht toe, ook buiten de grenzen van de toenmalige lintbebouwing. Aan de Kijckerweg verrees de nieuwbouw vooral aan de binnenzijde (tuinderswoningen met omvangrijke bedrijven). Ook in het centrum, de Hoofdstraat, verdichtte de bebouwing zich aan de zijdzijde van de weg. Hier werd de tramlijn en -halte aangelegd (1907) en verrees een begin van lintbebouwing haaks op de Hoofdstraat (later de Oranjestraat/Emmastraat geheten). Op de noordoever van de Lee werd de Kerklaan met een brug verbonden met de zuidoever. Langs de Kerklaan werd de Rooms-Katholieke kerk gebouwd (1872) en verrezen aan het Achterlaantje, het Koorlaantje en de huidige Chrysant de eerste woningen. In het oosten van de bebouwde kom (de buurt werd het Zwarte Paard genoemd) verdichtte de lintbebouwing zich en breidde zich uit.

In de periode tot de Tweede Wereldoorlog is naast de woningbouw vooral de groei van het aantal kassen opvallend. De toegenomen welvaart in de tuinbouw kwam tot uiting in tal van vrijstaande tuinderswoningen in het voordien open polderlandschap. Langs tal van wegen (de Kijckerweg en de Lierweg onder andere) breidde de open lintbebouwing zich in westelijke respectievelijk oostelijke richting uit, terwijl in het centrum geleidelijk een

nieuw stratenpatroon ontstond door de aanleg en bebouwing van haaks op de Hoofdstraat gelegen steegjes: Blijenburg, de Abel Tasmanstraat, de omgeving van de latere Prinses Margrietstraat (een tweetal zijstraatjes, die na de oorlog zijn verdwenen). Planmatig van aanleg waren de Emmastraat, de Koningin Wilhelminastraat en de Prins Bernhardstraat. Dit regelmatig patroon werd afgesloten met de begraafplaats, aangelegd in 1922.
Op de noordoever van de Lee werd bij de Rooms-Katholieke kerk een school gebouwd. Aan de Molenstraat en de Tuinstraat werden woningblokken gerealiseerd.
In 1927 werd de woningbouwvereniging "Volkshuisvesting" opgericht. Deze beheerde alleen woningen, bouwde niet zelf. De gemeente zorgde daarentegen wel voor nieuwbouw: tot 1933 werden 50 woningen gebouwd, onder andere 12 aan de Kikkerweg en 18 aan de Hoogweg.

Na de oorlog werd het bestaand patroon verder verdicht. Belangrijker zijn echter de vele planmatige uitbreidingen. In de jaren '50 werd ten westen van de Koningin Wilhelminastraat het prinsessebuurtje aangelegd, ten oosten ervan de Zeeheldenbuurt. Een derde uitbreiding in de jaren '50 was de Schoolstraat en omstreken op de noordoever van de Lee, pas in de jaren '70 voltooid als de wijk de Bleijenburg. In de jaren '80 is hier ten noorden van een nieuwbouwwijkje met veel groenvoorzieningen aangelegd.
Ondanks de oude kern, die nog steeds het gezicht van de gemeente bepaald, is het oude lintpatroon na de oorlog verloren gegaan. Het dorp bestaat uit twee delen, van elkaar gescheiden door de Lee. Het noordelijke deel bestaat vrijwel geheel uit na-oorlogse nieuwbouwwijken. Het zuidelijk gedeelte, dat tussen de Lee en de provinciale weg ligt ingeklemd, is ondanks de - gedeeltelijk vooroorlogse - wijkjes nog wel lintvormig van karakter.

De ambachtsheren van De Lier woonden aanvankelijk in het Hof van Lier, in de eerste helft van de 18e eeuw bekend als Oosterlee. Later zetelde de heer in Rechthuis de Valk (een dorpsherberg), waar gedurende het eerste driekwart van de 19e eeuw de gemeenteraad bijeenkwam. In 1871 werd het oude gemeentehuis aan de Hoofdstraat betrokken. Het werd in 1976 verlaten voor het huidige nieuwe gebouw, eveneens aan de Hoofdstraat.
Reeds in 1006 was er sprake van een kerk. De Dom van De Lier aan het Rankplein dateert uit het midden van de 15e eeuw. In 1572 trof een brand de kerk en ging de spits verloren. In 1590 werd het koor hersteld, in 1630 de toren, terwijl beiden in 1658/59 met elkaar verbonden werden (het schip). De kerk is in 1950-58 gerestaureerd.
Bij de kerk stonden een pastorie (het huidige gebouw dateert van 1930) en een dorpsschooltje. De oude begraafplaats lag bij de haven in het oosten van het dorp. In 1972 is deze opgeruimd. Men maakte reeds lang gebruik van de in 1922 geopende begraafplaats aan de Burgemeester Crezeelaan, direct ten zuiden van de bebouwde kom.
De Katholieken stichtten in 1872 een hulpkerkje aan de Kerklaan. Dit gebouw is in 1930 verbouwd tot parochiekerk, opgedragen aan de Martelaren van Gorkum. De Gereformeerden Onder 't Kruis stichtten in 1857-58 een kerk en een pastorie aan de Hoofdstraat. Het gebouwtje werd in 1968 afgebroken en vervangen door de Johanneskerk aan de Kijckerweg (uit 1965). Een ander Gereformeerd kerkgebouw, de Vredekerk, kwam in 1923-25 aan de Oranjestraat tot stand.

In het midden van de 19e eeuw werd er in het koor van de Nederlands Hervormde kerk les gegeven. In 1870 werd aan de Hoofdstraat een openbare school in gebruik genomen, die echter in 1934 werd gesloten. Pas na de oorlog werd er weer een openbare school

gevestigd. De Schoolstrijd resulteerde in De Lier in 1873 in een Christelijk schooltje aan het Westeinde (tegenwoordig de Hoofdstraat). Tegenwoordig is er een restaurant in gevestigd. De Vereeniging voor Christelijk Volksonderwijs stichtte in 1914 een confessionele school. De Karholieke jeugd kreeg les in een schoolgebouw aan de Van Rijnstraat achter de kerk, gebouwd tijdens het Interbellum.
Na de oorlog werden onder andere een MAVO (aan het Achterlaantje) en een Rijks Middelbare tuinbouwschool (aan de Chrysant) gevestigd.

5.2.2. Westerlee

Het gehucht Westerlee lag van oorsprong even ten oosten van de plaats waar de Lee in de 13e eeuw afgedamd is (de Leeheul). Hier stonden in 1848 4 huizen en een korenmolen. Het gehucht telde toen 20 inwoners.

Bij Westerlee heeft een gehucht gelegen, Heimond, genoemd naar een arm van de Maas, de Hei. In het begin van de 13e eeuw werd er door de abdij van Mariënweerd een kapel gesticht, ongeveer een eeuw later afgebroken. De namen van de Monnikenweg en het Sint Jorispad, op het grondgebied van Naaldwijk gelegen, herinneren hier nog aan.

Gedurende de tweede helft van de 19e eeuw nam de bebouwing langsde Leeweg langzaam toe. Het terrein tussen de Leeweg en het Sint Jorispad werd ingericht met tuinbouwgronden. Langs beide wegen werden reeds voor 1910 tuinderswoningen met kassen gebouwd. De vestiging van de veiling in het gehucht (1903) en de aanleg van de tramlijn en de -halte (1907) waren belangrijke stimulansen. De veiling bepaalde, vooral sinds deze in 1922 fors uitgebreid werd, het gezicht van de haven. Bij het complex werd een haven aangelegd. In de jaren '30 werd het gehucht het knooppunt van twee belangrijke landwegen. Ten zuidwesten van de weiling kwamen de rijkswegen (de Burgemeester Elsenweg) en de provinciale weg (de Burgemeester van Doornlaan) bij elkaar. De infrastructurele voorzieningen makten de ruimte voor woningbouw beperkt. De lintbebouwing aan de Leeweg, de enige belangrijke woonstraat, nam licht toe, zonder haar open karakter te verliezen. Langs de beide grote verkeerswegen kwam slechts incidenteel bebouwing tot stand.

Na de oorlog bleef nieuwbouw beperkt tot enkele vrijstaande woningen en huizenblokken aan de rijksweg ten westen van de veiling. Veel belangrijker zijn de uitbreidingen van het veilingcomplex. De veilinghaven werd gedempt en de tramlijn opgebroken.

5.2.3. Nieuwe Tuinen

Het westelijk gedeelte van de Oude Lierpolder behoorde tot de beste landbouwgronden van de gemeente vanwege de zavelige structuur van de bodem. In de 19e eeuw lagen er akkers. Langs de oever van de Breelee was de bodem echter vochtig; hier lagen grienden, die echter reeds voor de Eerste Wereldoorlog verdwenen waren.
Het gebied behoorde tot de terreinen waar reeds in de periode 1880-1910 belangrijke grondverbeteringen plaatsvonden en waar al vroeg tuinbouw op grote schaal geintroduceerd werd. Oorspronkelijk omvatte de tuindersnederzetting 19 tuinen. Deze kwamen uit op de

parallelweg langs de Lee, de Nieuwe Tuinen en de Anterium. Het vervoer van de produkten naar de veiling vond plaats via uitgediepte en verbrede kavelsloten.
De bebouwing bestond tot de periode 1880-1910 uit enkele boerderijen aan de Heulweg, die via een brug over de Lee met de Kijckerweg naar De Lier en Westerlee was verbonden. Tot de Eerste Wereldoorlog verrezen aan de Nieuwe Tuinen en de Anterium (in die tijd nog onverharde wandelpaden) de eerste tuinderswoningen.
Na deze oorlog nam de kassenbouw, voor 1910 geintroduceerd, grote vormen aan, te vergelijken met het hart van het Westland. De lintbebouwing aan de Nieuwe Tuinen, de Anterium en de Heulweg verdichtte zich verder, terwijl de Heulweg doorgetrokken werd tot het Zwethkanaal en Burgemeester Cramerweg gedoopt. Aan de oostzijde van de weg ontstond in de periode 1920-40 met de aanleg en bebouwing van de Persijnstraat het begin van een statenpatroon.

Na de Tweede Wereldoorlog zijn de open tuinbouwgronden grotendeels onder glas verdwenen. Ook langs het Zwethkanaal, waar voor de oorlog slechts enkele kassen stonden, is een vrijwel aaneengesloten kassengebied ontstaan. Van belang voor de afvoer van de tuinbouwprodukten is de aanleg van de Veilingweg tussen de Noord Lierweg en het veilingterrein.
In de jaren '60 werden de Nieuwe Tuinen en de Anterium verhard en werden ter vervanging van de vaarten insteekwegen aangelegd om het vervoer van de tuinbouwbenodigdheden en de produkten met de (vracht)auto mogelijk te maken. Men nam een aanvang met de planmatige bebouwing achter de Persijnstraat, die in de jaren '70 en '80 zou resulteren in de nieuwbouwwijken ten oosten van de Burgemeester Cramerlaan en de Heulstraat.

5.2.4. Blaker

De genoemde wegnederzetting bestaat uit een overwegend enkelzijdige lintbebouwing aan de gelijknamige, doodlopende weg, die in de eerste helft van de jaren '60 is aangelegd tussen de Noord Lierweg en de Lierwatering. De weg is een voorbeeld van een naoorlogse ontsluitings- of insteekweg. Aan weerszijden van de weg zijn kassen gebouwd.
De naam van het gehucht is ontleend aan de naam waarmee de Oude Lierpolder ook wel werd aangeduid: de Blakerpolder. Even ten westen van de weg staat op de plaats van de oude Blakermolen het electrisch gemaal waarmee de polder uitwatert (zie 2.2.).

5.2.5. Burgersdijk

De Burgersdijkseweg was de ontginningsas vanwaaruit de Kralingerpolder in zuidelijke richting ontgonnen is. Het gedeelte van de polders ten noorden van de weg is vanuit De Lier in cultuur gebracht (akkerbouw en veeteelt). De bebouwing, naast moderne tuinderswoningen bestaande uit enkele oude boerderijen, lag daarom voornamelijk aan de zuidzijde van de genoemde weg. Dit gedeelte behoort tot Maasland.
De weg lag oorspronkelijk op een dijktalud, aangelegd in de 10e eeuw om de overstromingen vanuit de vloedkreek de Leede te voorkomen. De kade heeft met de afdamming van de Lee bij Westerlee zijn functie verloren. Er is geen hoogteverschil meer met de polder.

Tot de Eerste Wereldoorlog stond er slechts een boerderij ten noorden van de weg, gelegen aan een oprijlaan. Bij deze hoeve werden tijdens het Interbellum nog een aantal woningen en schuren gebouwd. Achter de huizen werd het land als tuinbouwgrond met kassen ingericht.
Na de Tweede Wereldoorlog zijn, zoals in de gehele gemeente, in het noordelijk deel van de Kralingerpolder tal van kassen gebouwd, ofschoon ook op de open grond nog tuinbouw wordt bedreven. Meerdere insteekwegenm leiden naar moderne, na-oorlogse tuinderswoningen. Direct aan de Burgerdijkseweg is vooral in het oostelijk gedeelte een open lintbebouwing ontstaan.

5.2.6. Lierhand (gedeeltelijk)

Lierhand behoort grotendeels tot de gemeente Schipluiden, waar het gehucht bestaat uit lintbebouwing aan de Noord Lierweg en moderne tuinderswoningen langs de even moderne ontsluitingswegen in de Groeneveldsepolder. De bebouwing aan de zuidzijde van de Noord Lierweg behoort bij De Lier. De weg lag oorspronkelijk op een dijktalud, aangelegd in de 12e eeuw om de overstromingen vanuit de vloedkreek de Leede te voorkomen. De kade heeft met de afdamming van de Lee bij Westerlee zijn functie verloren. Er is geen hoogteverschil meer met de polder.
De dijk vervulde een functie als waterkering en verbindingsweg. Anders dan de Oostbuurt was de dijk geen ontginningsas, reden waarom in het midden van de 19e eeuw aan de zijdzijde van de weg slechts twee boerderijcomplexen lagen, een bij de splitsing met de Woudseweg en een tweede ongeveer 500 meter westelijk aan eeen zijtak van de Lierwatering.
In de periode tussen de beide wereldoorlogen werden bij de oostelijke boerderij enkele woningen gebouwd.
Na de laatste oorlog zijn de genoemde zijarmen van de Lierwatering gedempt, maar bleef het kadenstelsel nog herkenbaar. Binnen dit stelsel is groenaanplant verwezenlijkt en langs de Zijde zijn kassen gebouwd. Woningbouw is na de oorlog slechts zeer incidenteel tot stand gekomen.

5.2.7. Oostbuurt (gedeeltelijk)

Evenals Lierhand ligt Oostbuurt aan een oude, deels afgegraven dijk die zijn functie verloren heeft. De bebouwing langs de weg valt onder De Lier (ten noorden) en Schipluiden (ten zuiden van de weg). De dijk is in de 11e eeuw aangelegd als verlengstuk van de bedijking van Maasland. Een tussenbedijking verbindt de Noord Lierweg en de Oostbuurtseweg. Deze wordt doorsneden door de Burgemeester van der Goeslaan. Deze provinciale weg vormt de (visuele) scheiding tussen beide bebouwingslinten.
Het water de Zijde deelt het gehucht in twee delen. Ten oosten van het water ligt de weg nog op een dijktalud. De bebouwing is hier zeer beperkt. Ten westen van de Zijde was de dij ontginningsas. Hier kunnen dus enkele oude boerderijen verwacht worden.

Oostbuurt bestond tot het begin van de 20e eeuw uit enkele boerderijen aan weerszijden van de brug over de Zijde (de Oostbuurtsebrug), die weide-, akker- en tuinbouwgrond in de Dorppolder hadden. In de tweede helft van de 19e eeuw werd de lintbebouwing aan de

noordzijde van de weg met enkele woningen uitgebreid. Ook in de eerste helft van de 20e eeuw bleef de nieuwbouw beperkt tot enkele woonhuizen of een uitbreiding van een boerderij.
Na de Tweede Wereldoorlog zijn een aantal percelen weideland omgezet in tuinbouwgrond met kassen, vooral ten oosten van de Zijde. Langs de Oostbuurtseweg is de bebouwing verder verdicht, maar bleef open van karakter.

5.3. Verspreide bebouwing

De gemeente De Lier bestaat uit een aantal nederzettingen met lintbebouwing, die gesitueerd zijn aan verkeerswegen (land- èn vaarwegen). De lintbebouwing is plaatselijk van een dermate open katrakter, dat in een aantal gevallen de historische naam van de nederzetting voorkomt, dat zij onder verspreide bebouwing worden behandeld (Lierhand, Oostbuurt en Burgersdijk). Naast de reeds genoemde kernen lag er in de periode 1800-1945 ook verspreide lintbebouwing langs het Zwethkanaal, de Kerklaan, de Hoogeweg, de Hoefweg en de Oude Campsweg.
In De Lier staan een aantal boerderijen die op de fundamenten van Middeleeuwse ridderhofsteden zijn gebouwd (zie 3.1.). In het geval van Het Kraaiennest (Diepenburg) zijn gedeelten van de oude omgrachting nog aanwezig. Ten noordwesten van De Lier lag het Hof te Lier, waar de heren van De Lier of Uitterlier resideerden. De hofstede is vermoedelijk in het midden van de 14e eeuw verwoest. Het huis is in de eerste helft van de 18e eeuw afgebroken. Nu staat er de boerderij Oosterlee. Zwethburg was een vermoedelijk 16e eeuwse hofstede. Hier ligt tegenwoordig de boerderij de Zwethoeve. Ook in de Hoefpolder staan een aantal oude boerenhoeven.
Deze boerderijen lijken vrij willekeurig in de polder te liggen. De situering is afhankelijk van de bodemgesteldheid ter plaatse: zij lagen op hoger gelegen stroomruggen. De hoge ligging werd dikwijls nog geacentueerd door menselijke activiteiten. Een lange, dikwijls van een gebrekkige verharding voorziene oprijlaan verbindt de hoeven met de openbare wegen. Rond de boerderijen lagen dikwijls enkele percelen tuinbouwgrond. Deze percelen vormden de basis voor de opkomst van de groente- en fruitteelt in de 17e eeuw. In het begin van de 20e eeuw is de teelt op de koude grond dikwijls vervangen door kassenteelt.

Naast de genoemde boerderijen is in de periode 1800-1945, vooral in de eerste helft van de 20e eeuw langs de bovengenoemde wegen nieuwbouw verrezen. Het gaat voornamelijk om tuinderijen (vrijstaande tuinderswoningen met kassen), met name langs de Hoefweg, de Hoogeweg en de Oude Campsweg in het zuidwesten van de gemeente.
Na de oorlog is het gebiwed grotendeels dichtgeslibd met kassen en waterreservoirs. Aan de vele insteekwegen, aangelegd voor de aan- en afvoer van tuinbouwprodukten, hebben de tuinders hun vrijstaande bungalows gebouwd.

LITERATUURLIJST

Algemeen/provinciaal:

- Aa, A.J. van der (1839-1851)
  Aardrijkskundig woordenboek der Nederlanden, 13 delen + suppl.
  Gorinchem.

- Atlas van historische vestingwerken in Nederland (1970)
  Deel IV, de provincieën Zuidholland en Zeeland. Eerste aflevering: Zuidholland. Z.p..

- Beekman, A.A. (1948)
  De wateren van Nederland. Aardrijkskundig en geschiedkundig beschreven. 's-Gravenhage.

- Een beeld van het zuid-hollandse landschap (1981-1988)
  Een landschapsonderzoek in opdracht van de provincie Zuid-Holland.
  6 delen. Z.p..

- Beschrijving van de provincie Zuid-Holland behorende bij de waterstaatskaart (1967).
  's-Gravenhage.

- Bevolking der gemeenten van Nederland op 1 januari .... C.B.S..
  's-Gravenhage, 1950-heden.

- De bodem van Nederland (1965)
  Toelichting bij de Bodemkaart van Nederland, schaal 1:200.000.
  Samengesteld door de Stichting voor Bodemkartering. Wageningen.

- Buisman, J. (red.) (1978)
  Zuid-Holland vanuit de lucht. Baarn.

- Craandijk, J. (1888)
  Wandelingen door Nederland. Met platen naar de lithografiën van P.A. Schipperus en wandelkaartjes. Haarlem.

- Dijksterhuis, R. (1984)
  Spoorwegtracering en stedebouw in Nederland; Historische analyse van een wisselwerking. De eerste eeuw: 1840-1940. Proefschrift,
  TH Delft.

- Don, P. (red.) (1985)
  Kunstreisboek Zuid-Holland. 8e dr., Weesp.

- Drinkwatervoorziening in Nederland 1913-1938 (1938)
  Gedenkboek ter gelegenheid van het 25-jarig bestaan van de Centrale Commissie voor Drinkwatervoorziening en van het rijksbureau voor Drinkwatervoorziening. Den Haag.

- Fruin, R. (red.) (1866)
  Informatie up den staet faculteyt ende gelegenheyt van de steden ende dorpen van Hollant ende Vrieslant om daernae te reguleren de nyeuwe schiltaele gedaan in den jaere MDXIV. Leiden.

- Fruin, R. (red.) (1876)
  Enqueste ende informatie upt stuck van der reductie ende reformatie van den schiltaelen, voertijts getaxeert ende gestelt geweest over de landen van Hollant ende Vrieslant gedaan in den jaere
  MCCCCXCIIII. Leiden.

- Gedenkboek Twee eeuwen Waterstaatswerken (z.j.). Z.p..

- Honderd jaar Provinciale Waterstaat in Zuid-Holland (1976)
  Enige opstellen over de geschiedenis. 's-Gravenhage.

- Kley, J. van der (red.) (1967)
  Vaarwegen in Nederland. Een beschrijving van de Nederlandse binnenvaartwegen. Assen/Amsterdam/Rotterdam/Brussel.

- Kroon, A.W. (1862)
  Tegenwoordige staat van Zuid-Holland. Beschrijving en afbeelding der steden, dorpen, heerlijkheden en verdere wetenswaardige plaatsen in die provincie. Amsterdam.

- Lijst van Nederlandse gemeenten sinds 1830, waarvan de grens is gewijzigd, waarvan de naam is veranderd, die zijn opgeheven, nieuw gevormd of ingepolderd (1968). Z.p..

- De molens van Zuid-Holland (1980). Den Haag.

- Mulder, G.J.A. (red.) (1949-1959)
  Handboek der geografie van Nederland. 6 delen. Zwolle.

- De ontwikkeling onzer electriciteitsvoorziening 1880-1938 (1948).
  Uitgegeven naar aanleiding van het 25-jarig bestaan der Vereeniging van directeuren van electriciteitsbedrijven in Nederland. 2 delen. Arnhem.

- Postma, C. (red.) (1963)
  Holland in vroeger tijd; 18e-eeuwse beschrijvingen van steden en dorpen in Noord- en Zuid-Holland. 5 delen. 's-Gravenhage.

- Provinciaal Verslag (1850-1940)
  Verslagen gedaan door de gedeputeerde staten aan de staten der provincie Zuid-Holland over de jaren 1850-1940.

- Register van beschermde monumenten (1989). Zeist.

- Statistisch overzicht der Waterleidingen in Nederland over de jaren 1946 en 1947 (1950). Leeuwarden.

- Steegh, A. (1985)
  Monumenten Atlas van Nederland. 1100 Historische Nederzettingen in Kaart. 2e dr., Zutphen.

- Straalen, B. van, en B. van Oyen (red.), (1990).
  Holland rond 1840. Aspecten van het dagelijks leven op het Hollandse platteland, Velsen/Den Haag.

- Teixeira de Mattos, L.F. (1906-1961)
  De waterkeeringen, waterschappen en polders van Zuid-Holland.
  16 delen. 's-Gravenhage.

- Tuinbouwatlas van Nederland [± 1941].
  Samengesteld door den Tuinbouw-voorlichtingsdienst van het Departement van Landbouw en Visscherij.

- Vermooten, M. en Smit, T. (1989)
  Spoortocht langs oude en nieuwe N.S.-stations: Noord- en Zuid-Holland en Flevoland. Hapert.

- Vervloet, J.A.J. en Steegh, A.W.A.Th. (1989)
  Bibliografie van de historische geografie. Wageningen.

- Verzameling van gegevens betreffende de electriciteitsvoorziening in de provincie Zuid-Holland (1915). 's-Gravenhage.

- Wallenburg, C. van (1966)
  De bodem van Zuid-Holland. Toelichting bij blad 6 van de Bodemkaart van Nederland, schaal 1:200.000. Wageningen.

- Witkamp, P.H. (1877)
  Aardrijkskundig woordenboek van Nederland. Tiel.

- Witkamp, P.H. en Sipman, M.A. (1895)
  Aardrijkskundig woordenboek van Nederland. Nieuwe uitgaaf.
  Arnhem/Nijmegen.

Regionaal/lokaal

- Bergen, E. van (1931)
  Van de oude gemeente De Lier. Historische bijzonderheden. Maassluis.

- Hoek, C. (1981)
  Begraven hofsteden in het Maasmondgebied. Zutphen.

- Hoek, C. (z.j.)
"Het geslacht Uterlyere", in: Uit het Liers verleden II.

- Inventaris van de archieven der gemeente De Lier (z.j.), z.pl.

- Liere, W.J. van (1948)
De bodemkartering van Nederland. Deel II. De bodemgesteldheid van het Westland. 's-Gravenhage.

- Marel. A. va der (1956)
Historische verkenningen in De Lier en omgeving. De Lier.

- Ollefen, L. van (1793)
De Nederlandsche Stad- en dorpsbeschrijver; II deel (Delfland). Amsterdam.

- Oudshoorn s.j., H.I. (1957)
De tuinders in Wateringen en De Lier. Bijdrage tot de godsdienstgeografie van het Westland. Assen.

- Ridder, J.G. de (1966)
De kerkhistorie van het Westland. 400 Jaren protestantisme in het Westland 1566-1966. Zaltbommel.

- Ridder, J.G. de (1974)
Uit de geschiedenis van het Westland "de glazen stad". Den Haag.

- Verbraeck, A.A.A. (1933)
Het Westland. Groningen-Den Haag-Batavia.

- Voerman, J. (1955)
1881-1956. 75 Jaar W.S.M. Den Haag.

- Vos, G.A. (1984)
Bodemkaart van Nederland. Schaal 1:50.000. Toelichting bij kaartblad 37 West Rotterdam. Wageningen.

- Westland glazen stad (z.j.). 's-Gravenhage.

- Winsemius, J.P. (1962)
De zeven ambachten en het hoogheemraadschap van Delfland. Delft.

VOORNAAMSTE GEBRUIKTE KAARTEN

- Topografische en Militaire kaart van het Koningrijk der Nederlanden, schaal 1:50.000,
  Bladnr. 37 Rotterdam (verkenning 1850-1851, druk 1857).

- Gemeente-atlas van de provincie Zuid-Holland (1869). Door J. Kuyper, Leeuwarden. Herdruk 1971, Groningen.

- Chromo-topografische Kaart van Nederland, schaal 1:25.000,
  Bladnr. 479 Naaldwijk (1874, 1912)

- Topografische Kaart van Nederland, schaal 1:25.000,
  Bladnr. 37B Naaldwijk (uitgave 1939)
  37B Naaldwijk (uitgave 1968)
  37B Naaldwijk (uitgave 1990)

- Topografische Kaart van Nederland, schaal 1:50.000,
  Bladnr. 37W Rotterdam (uitgave 1948)
  37W Rotterdam (uitgave 1981)

- Foto-atlas Zuid-Holland (1990). Den Ilp/Emmen.

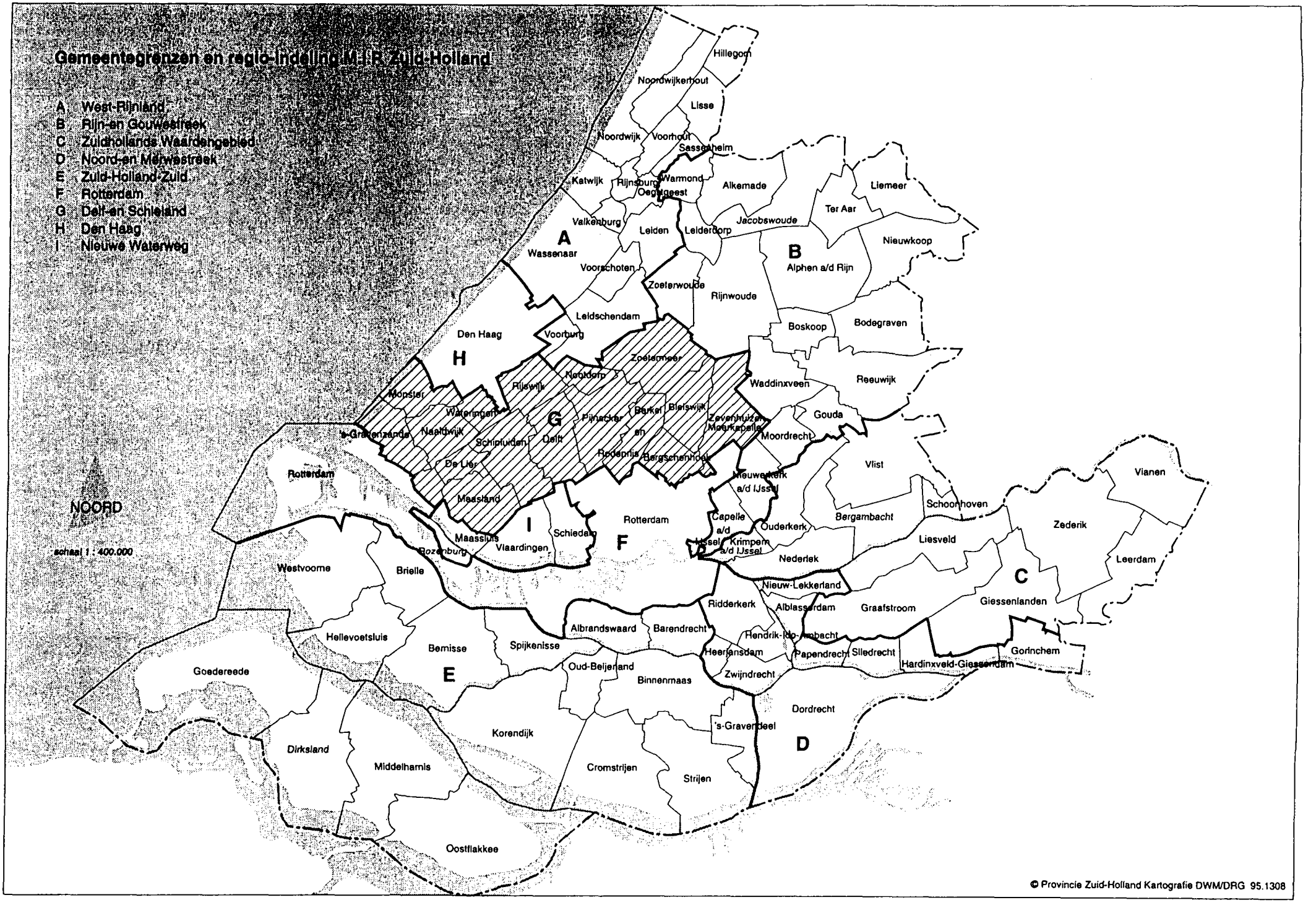

© Provincie Zuid-Holland Kartografie DWM/DRG 95.1308

Figuur .

Gemeente De Lier

schaal 1 : 300.000

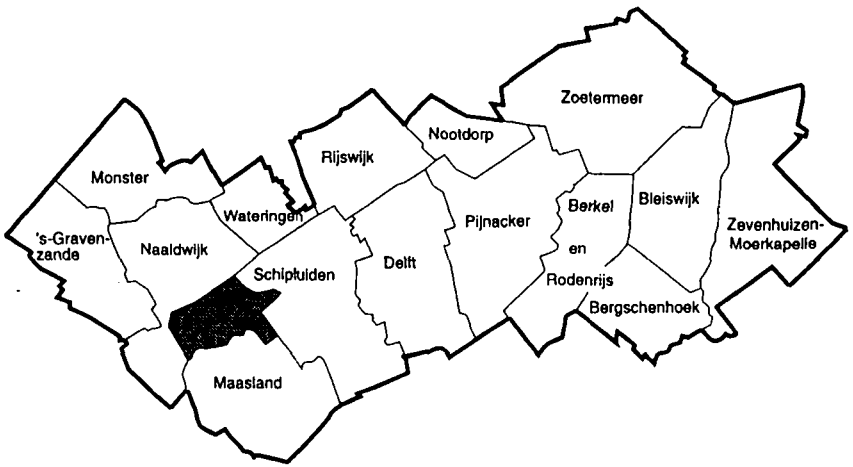

© Provincie Zuid-Holland Kartografie DWM/DRG 95.1308

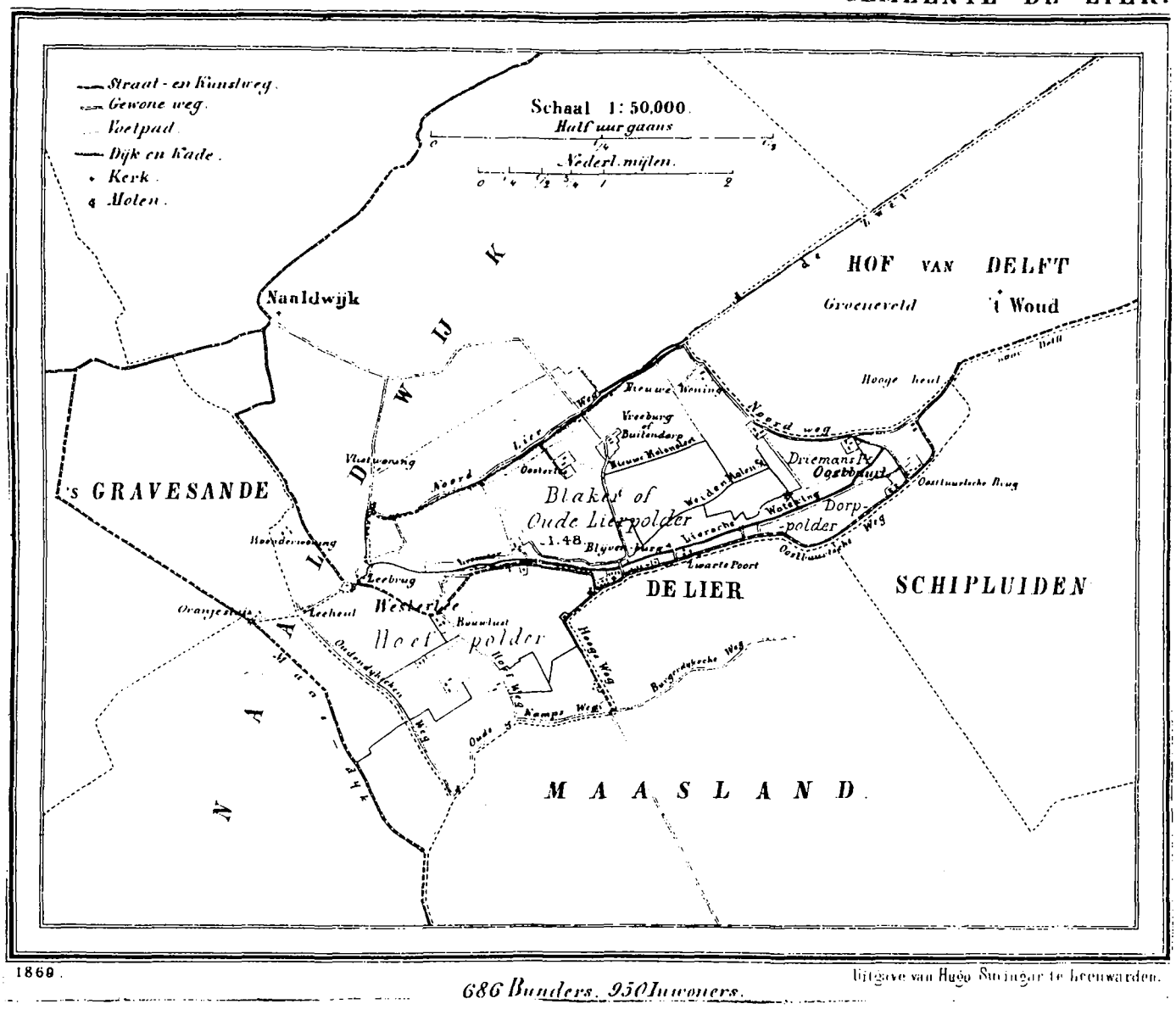

Figuur 2. Gemeente De Lier in 1867, uit J. Kuiper, gemeente atlas.

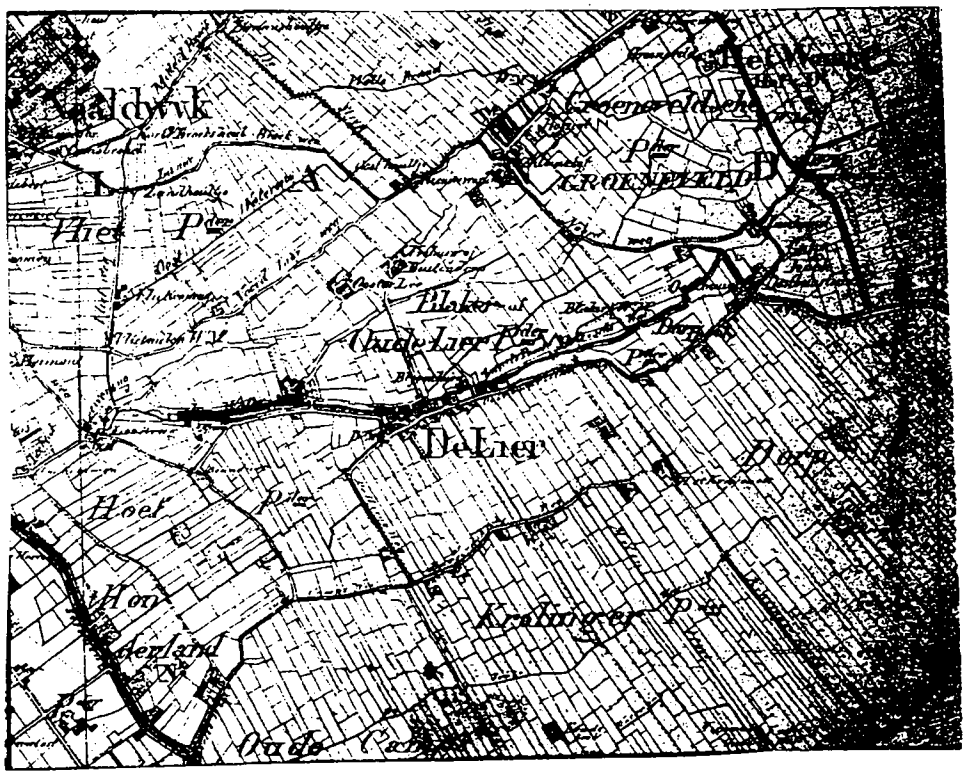

Figuur 3. Uitsnede uit T. M. K. schaal 1: 50.000, kaartblad 37, uitgave 1849-1850.

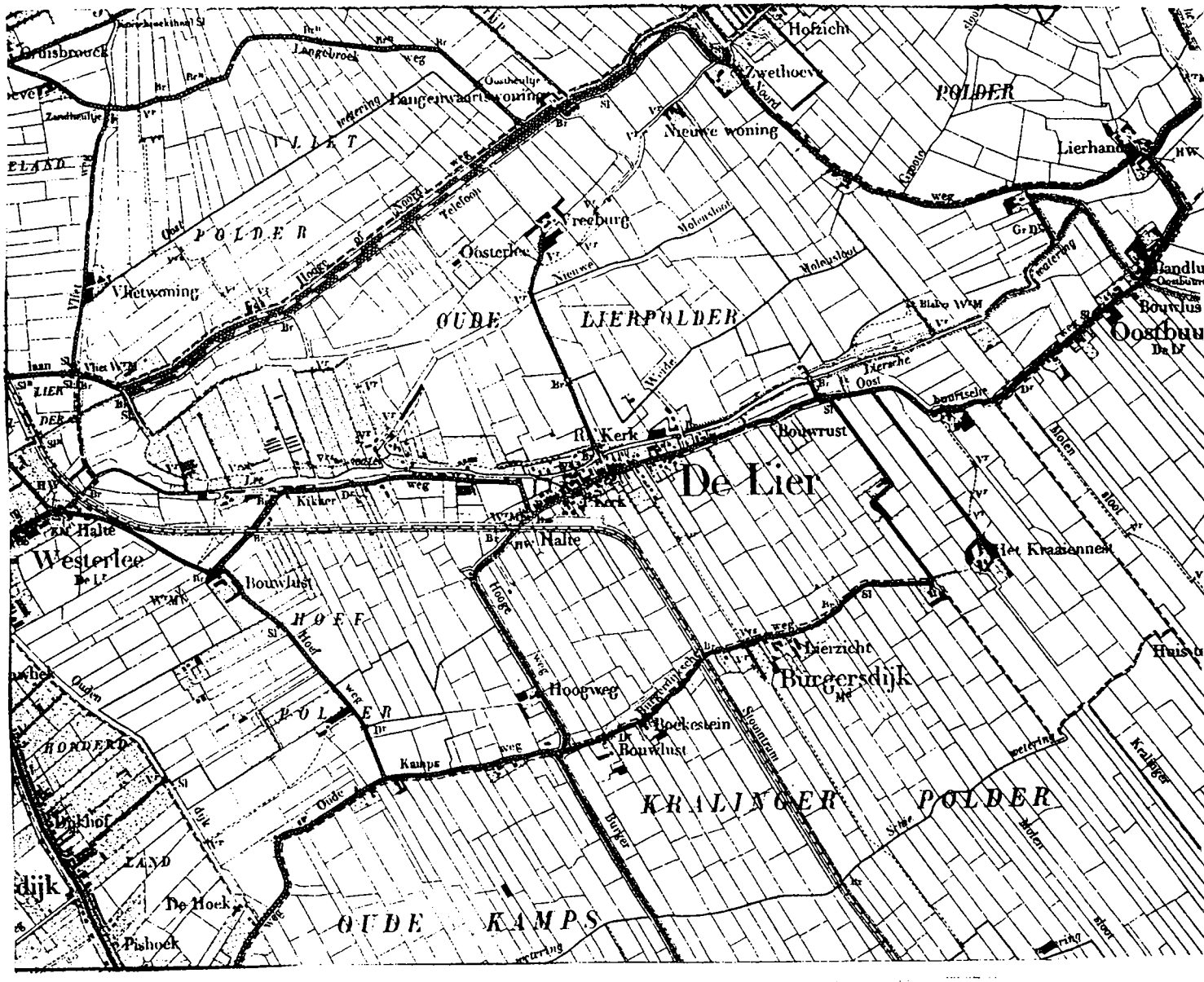

Figuur 4. Uitsnede uit de chromo-topografische kaart, schaal 1: 25.000, kaartblad 479 uitgave 1912.

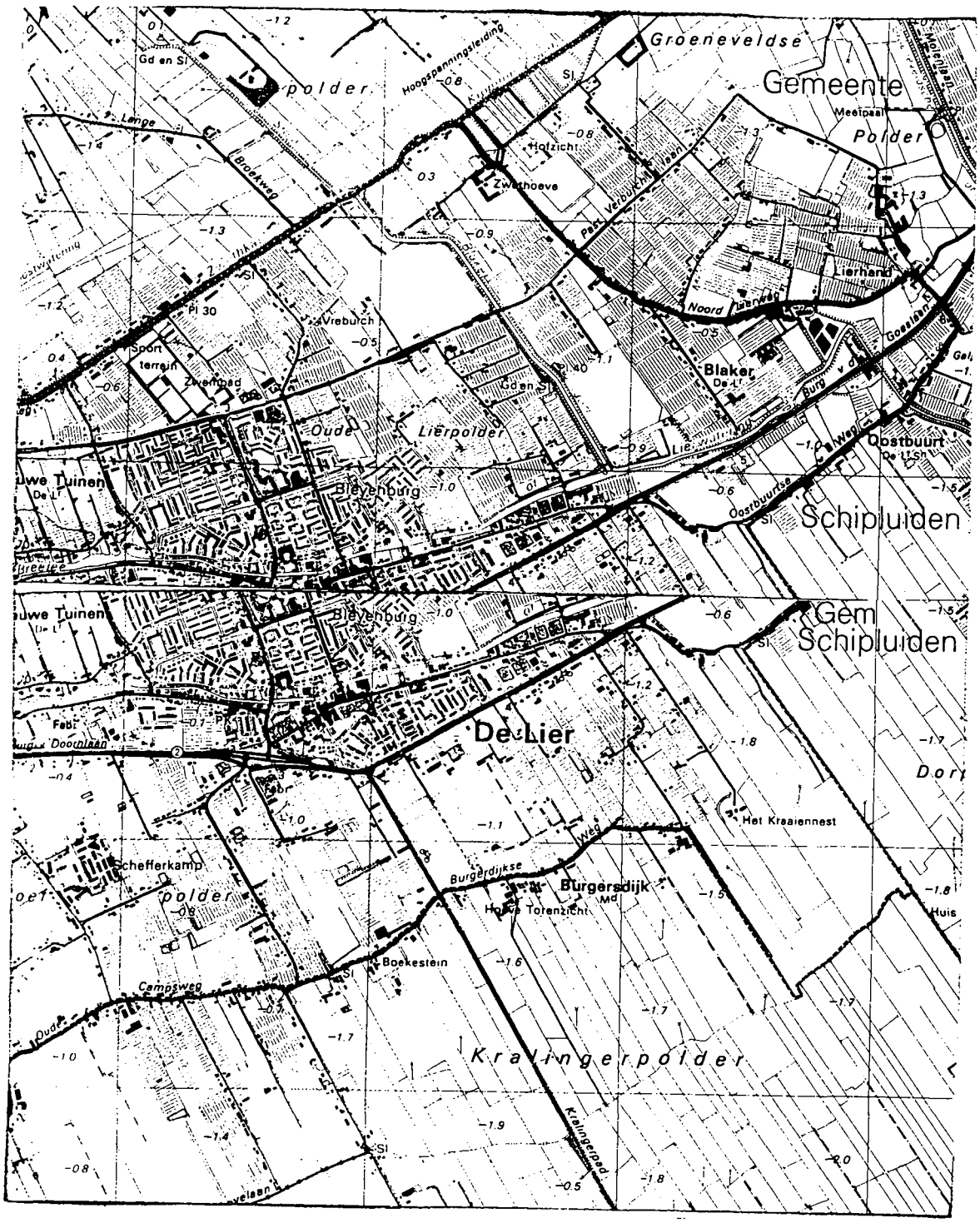

Figuur 5. Uitsnede uit de topografische kaart, schaal 1: 25.000, kaartblad 37b uitgave 1990.

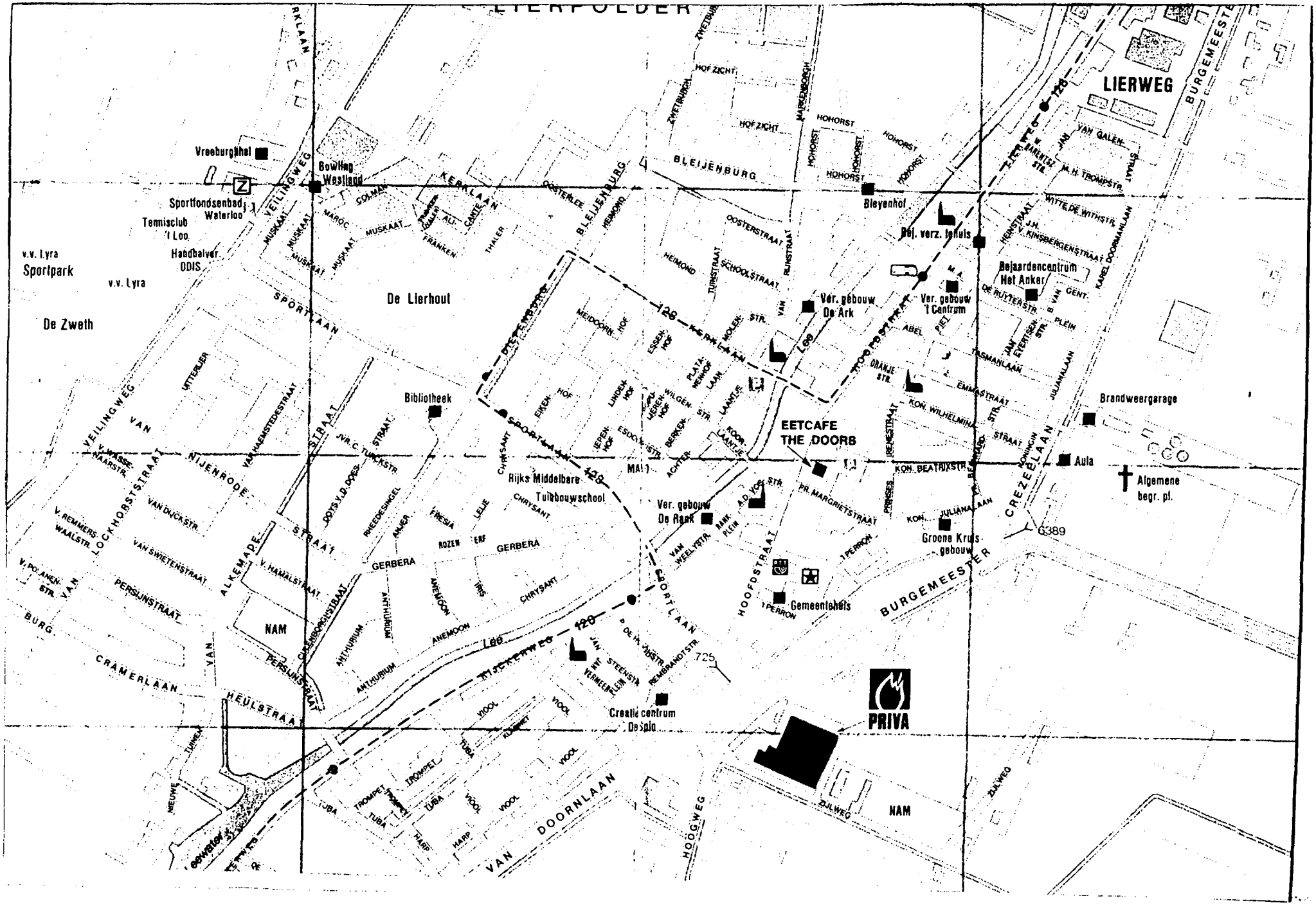

Figuur 6. Straatnamen kaart De Lier.

B. BEBOUWINGSKARAKTERISTIEK GEMEENTE DE LIER

Inleiding

Als dorp is De Lier in de 13de eeuw onstaan langs het riviertje De Lee. De laat-gotische Nederlands Hervormde Kerk (15de eeuws), gelegen tussen De Lee en de Hoofdstraat ligt in het centrum van het dorp, de meeste historische bebouwing langs de Hoofdstraat, die zich in westelijke richting splitst in de Hoogeweg en de Kijckerweg. Laatstgenoemde weg komt uit bij het buurtschap Westerlee. In oostelijke richting gaat de Hoofdweg over in de Lierweg. Deze komt uit bij de Oostbuurtseweg, waar het buurtschap Oostbuurt ligt, bestaande uit enige boerderijen en dijkbebouwing. Tot slot is er het uit enkele boerderijen bestaande (deels bij Schipluiden behorende) buurtje Lierhand, ten oosten van De Lier, en het ten westen van De Lier gelegen tuindersbuurtje Nieuwe Tuinen, gelegen langs het Leewater. Het is hoofdzakelijk langs bovengenoemde hoofdwegen waar de vooroorlogse bebouwing is gelegen. Gezien de beperkte omvang zullen de verschillende buurtschappen hieronder verder niet afzonderlijk worden besproken.

Dorpsbebouwing en woonhuizen

In het dorpscentrum staat in het bijzonder aan de westzijde van de Hoofstraat vrij aaneengesloten lintbebouwing, bestaande uit 19de en vroeg 20e eeuwse tuit- en lijstgeveltjes. Achter enkele voorgevels, zoals de gepleisterde tuitgevel van Hoofdstraat 107, gaat nog een oudere kern schuil.
Het rijk gedetailleerde pand, Hoofdstaat 5 (circa 1900), vormt mede door zijn ligging aan het begin van het dorpscentrum, het visitekaartje van het dorp. Opvallend is de Art-Nouveau-detaillering in de paneeldeur en het smeedwerk. Het uit grauwe baksteen opgetrokken eenlaagse pand, wordt gedekt door een zadeldak met wolfseinden. Het heeft als voorgevel een symmetrisch ingedeelde lijstgevel, die in het midden wordt doorbroken door een gemetselde dakkapel, voorzien van rijk gedecoreerde windveren.
Aan de rand van het noordoostelijke gedeelte van de dorpskern ligt de voormalige burgemeesterswoning uit circa 1910, Hoofdstraat 125. Het is een eveneens uit grauwe baksteen opgetrokken woning met een vergelijkbare bouwmassa, welke echter een veel sobere detaillering heeft.
Voor het overige staan er langs de Hoofdstraat/Lierweg verschillende enkele en geschakelde woonhuizen, opgetrokken uit grauwe baksteen, die dateren uit de eerste drie decennia van de 20e eeuw. Hiervan bestaan er verschillende, daterend uit de jaren '20 een langsgevel met entree en met ernaast een punt- of tuitgevel, al dan niet voorzien van een erker (Hoofdstraat 84, 111). Woonhuizen uit het Interbellum hebben vaak een steil zadeldak, soms met een iets gewelfde dakvoet.
Buiten het directe dorpscentrum staan vergelijkbare huizen langs de Kuyckerweg en Burg. Van Doornlaan. Eén van de meer gave karakteristieke woonhuizen is Kuyckerweg 87-89, een gespiegeld dubbel woonhuis onder één steil zadeldak. Hoofdlaan 21 (ca. 1930) is een voorbeeld van een woonhuis met steil zadeldak met gewelfde dakvoet. In de buurt van Westerlee staan langs de Leeweg meest vrijstaande traditioneel vormgegeven woningen uit de jaren '20, met steile of afgeknotte puntgevels. Enkele, zoals Leeweg 57 en 51, hebben nog de oorspronkelijke deuren en vensters met glas-in-lood en/of roedenverdeling.

Leeweg 43 valt op door de erker met een koepelvormig dak, gedekt met zinken geschukte leipannen.

Typerend voor het Westland zijn de zogenaamde tuinderswoningen, die wat betreft bouwstijl aansluiten bij de traditionele bouwtraditie uit het eind van de 19de en het begin van de 20e eeuw. In de meeste gevallen zijn deze panden verbouwd of vervangen door nieuwbouw. Ze staan verspreid in het buitengebied en zijn als zodanig herkenbaar, doordat ze zijn ingebouwd door kassencomplexen. Deze zijn bijvoorbeeld te vinden ten zuiden van de Burg. Doornlaan-Burg. Crezeelaan, langs de Hoefweg en Hoofdweg.
Aparte vermelding verdient het buurtje dat de toepasselijke benaming Nieuwe Tuinen draagt, waar meerder verbouwde tuinderswoningen staan. Het meest specifiek is de voorgevel van het uit 1915 daterende Nieuwe Tuinen 16, waar uit de druiventrosmotieven in het reliëf boven de oorspronkelijke deur en de glas-in-lood bovenlichten blijkt dat het pand oorspronkelijk is gebouwd voor een druivenkweker.
Een eenvoudige vrijstaande tuinderswoning is Hoefweg 10 uit circa 1920, opgetrokken uit grauwe baksteen met kunststenen lateien boven de deur en de vensters. Een aantal tuinderswoningen langs de Hoogweg dateert uit circa 1930.

Gave arbeiderswoningen zijn er nauwelijks meer te vinden. Een van de weinige voorbeelden is de in het buurtje Lierhand gelegen, Noordlierweg 2, bestaande uit een eenvoudige bouwmassa tussen puntgevels met de oorspronkelijke deuren en ramen.

Planmatige uitbreidingen, woningbouwcomplexen

Langs de Molenstraat een klein rijtje verbouwde mansardekapwoningen uit de jaren '20. In de nabijheid hiervan langs Kerklaan en de Van Rijnstraat vonden in dezelfde periode ook uitbreidingen plaats.
Meer planmatige uitbreidingen zijn te vinden langs de Kon. Wilhelminastraat, de Prins Bernhardstraat en de Emmastraat, bestaande uit geschakelde en enkele vrijstaande woningen uit het tweede decennium van de 20e eeuw. Verder vonden de uitbreidingen tot 1915 vooral plaats langs bestaande wegen, zoals Burg. Cramerlaan/Heulstraat.

Overige bebouwing

In de Hoofdstraat staan twee interessante bedrijfspanden. Het eerste is Hoofdstraat 109, welk een symmetrisch ingedeelde ingezwenkte lijstgevel heeft uit het eind van de 19de eeuw. Het is het laatste voorbeeld van een kaaspakhuis in de gemeente. Het andere is een van oorsprong 17e eeuws pand. Uit de reliëfs met in de gepleisterde 19de eeuwse tuitgevel blijkt timmermansattributen dat het een timmermanswerkplaats is. Het bijbehorende woonhuis is omstreeks 1930 vervangen door het huidige.

Bijzondere bebouwing

Aan de noordzijde van de Hoofdstraat nabij de Lee staat de robuuste Laatgotische dorpskerk, die in de volksmond "de Dom" wordt genoemd. Aan de andere zijde van de

rivier bevindt zich langs de Kerklaan de van oorsprong uit 1872 daterende katholieke kerk. Deze is ontworpen door de architect E.H. Kraayvanger, maar in 1930 en 1956 ingrijpend verbouwd. Aan het eind van de Oranjestraat staat de gereformeerde kerk, Vredekerk. Deze is in 1924 gebouwd naar een ontwerp van de architect H. Onvlee uit Baarn. De kerk heeft een Grieks kruis als plattegrond met aan de voorzijde een uitgebouwde fronttoren met entree. Tegen de achtergevel is de pastorie aangebouwd.

Boerderijen

De meeste boerderijen, zowel van voor als na 1800, bevinden zich in bovengenoemde buurtschappen. Zo ligt in Oostbuurt een voormalige boerderij, Oostbuurtseweg 21, daterend uit 1866, die verlevendigd is met eclectische sierelemementen. Ze heeft een T-vormige plattegrond, waarbij de nokrichting van het woongedeelte haaks op de weg staat. De gevels hiervan zijn voorzien van wit geschilderd pleisterwerk. De als voorgevel bestemde langsgevel heeft de entree in een middenrisaliet, dat de gootlijst doorbreekt met de topgevel. De gootlijst van het stalgedeelte is versierd met decoratief opgewerkt snijwerk.
Ook Oostbuurtseweg 10 heeft een dwarsgeplaatst woongedeelte, waarvan echter de nokrichting evenwijdig aan de weg loopt.
Deze rond de eeuwwisseling gebouwde boerderij "Iepenhof" is opgetrokken uit grauwe baksteen. De voorgevel is een lijstgevel met de entree in de middenrisaliet. De enige decoratie bestaat uit de gele bakstenen hanekammen boven de vensters.
De Zwethoeve, Noordlierweg 30, was een van de meest gave en markante vroeg 20e eeuwse boerderijen. Deze is tijdens de inventarisatie gesloopt ten behoeve van kassenbouw. Het woongedeelte bestond uit twee ten opzichte van elkaar verspringende bouwmassa's tussen puntgevels. Hiervan had de rechter een forse kelder, die de gehele gevellengte besloeg. Tegen de rechter kopgevel stond een boenhoek. Haaks op het woongedeelte was de stal geplaatst.
Als voorbeeld van de weinige langhuisboerderijen kan het uit 1921 stammende Leeweg 7 worden genoemd. De voorgevel van het woongedeelte is een symmetrisch ingedeelde afgeknotte topgevel, waar de gevel is versierd met sierbanden en hardstenen lateien boven de deuren en vensters. Een karakteristiek element op het erf is de houten open hooiberging.

Objecten van bedrijf en techniek

De meeste vooroorlogse kassencomplexen zijn inmiddels vervangen door nieuwbouw. Zeldzaam in het Westland is, mede vanwege zijn omvang, een complex van druivenserres van het zogenaamde A-type, dat is gelegen tussen de Hogeweg en de Burg. Elsenweg. Druivenserres met geknikte dakvoet zijn nog te vinden langs de Kananaalweg. Een eveneens snel uit het landschap verdwijnend element zijn de karakteristieke ketelhuizen met schoorstenen, waarvan een enkele is verlevendigd met siermetselwerk.

Net als in andere gemeenten in het Westland bevinden zich in De Lier eenvoudige vlakke bruggen uit de jaren '30. Aan de Van de Goeslaan is de Zijdebrug (1932) een voorbeeld van het standaardtype uit die periode, waarbij de borstwering aan de binnenzijde voorzien is van een terracotta reliëf met het wapen van Zuid-Holland.

Na-oorlogse uitbreidingen

In de jaren '50 is in aansluiting op de reeds bestaande uitbreidingswijk woningbouw gerealiseerd ten westen van de Wilhelminastraat. Vervolgens vond in de jaren '60 en '70 woningbouw plaats tussen de Lierweg en de Burg. Crezeelaan. Meer ruimte voor grootschaliger uitbreidingen is er ten noorden van de Lee, waar ook de meest recente woningbouw plaatsvindt.